

ÚJ NÉZŐPONT

II. ÉVFOLYAM

3-4. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

TARTALOM

TANULMÁNYOK

KATONA CSABA: A BIHAR VÁRMEGYÉBŐL SZÁRMAZÓ DEBRECENI POLGÁROK BEKÖLTÖZÉSI ÉV, LAKÓHELY ÉS FOGLALKOZÁS SZERINTI MEGOSZLÁSA (1733–1867)

PAPP RITA: NÓK DEBRECEN MAGISZTRÁTUSI JEGYZŐKÖNYVEIBEN (1697–1705)

ISMERTETŐ

TAKÁCS JÓZSEF: VISSZAPILLANTÁS A RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR ÉS KÖNYVTÁR ELSŐ HÚSZ ÉVÉRE

ÚJ NÉZŐPONT

II. ÉVFOLYAM

3-4. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

A Hajdú-Bihar Megyei és
Debreceni Honismereti Egyesület online folyóirata

II. évfolyam 3-4. szám

Debrecen, 2015.

Szerzőink

Katona Csaba, tudományos munkatárs (MTA BTK TTI, Budapest)
Papp Rita, doktorandusz (DE BTK, Történelmi Intézet)
Takács József, levéltár- és könyvtárvezető (Debrecen-Nyíregyházi Egyházmegyei
Levéltár és Könyvtár, Debrecen)

Főszerkesztő

Dr. Brigováczy László PhD

Szerkesztőség

*Dr. Papp Klára DSc, Szendiné dr. Orvos Erzsébet PhD,
Dr. Szendrei Ákos PhD, Török Péter, Dr. Vajda Mária PhD*

Technikai szerkesztő

Katona Péter

Korrektor

Székla Gergő

Angol fordítások

Kovács Gergely

E számunk írásait lektorálták

Dr. Papp Klára DSc, egyetemi tanár (DE BTK, Történelmi Intézet)

Kiadói és szerkesztői elérhetőségek

Kiadói székhely, szerkesztőségi postacím: 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.

Szerkesztőségi e-mail cím: ujnezopont@gmail.com

ISSN 2064-7042

Tartalom

Tanulmányok

- KATONA CSABA: A Bihar vármegyéből származó debreceni polgárok
beköltözési év, lakóhely és foglalkozás szerinti megoszlása (1733–1867)... 5
- PAPP RITA: Nők Debrecen magisztrátusi jegyzőkönyveiben (1697–1705)..... 23

Ismertető

- TAKÁCS JÓZSEF: Visszapillantás a Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár
és Könyvtár első húsz évére 39

Contents

Studies

- CSABA KATONA: The Distribution of Citizens of a Bihar Descent by Year of
Moving in, Residence and Employment (1733–1867) 5
- RITA PAPP: Women in the Magistrate Reports of Debrecen (1697–1705) 23

Guide

- JÓZSEF TAKÁCS: Review of the First Twenty Years of the Roman Catholic
Diocesan Archives and Library 39

Katona Csaba

**A Bihar vármegyéből származó debreceni polgárok
beköltözési év, lakóhely és foglalkozás szerinti megoszlása (1733–1867)**

1. A debreceni polgárjog a 18-19. században

Debrecen, a Tiszántúl egyik minden szempontból legjelentősebb települése 1693-ban nyert szabad királyi városi kiváltságot I. Lipót királytól,¹ túlhaladva ez által az addig élvezett mezővárosi jogállás nyújtotta kiváltságokat. A korabeli viszonyok közepette ez a jogi procedúra elvileg jelentős fejlődés kapuját tárta szélesre a korábban háborúk által gyakorta sújtott Debrecen előtt. Erre azonban nem került sor, a Rákóczi-szabadságharc küzdelmei a települést is súlyosan érintették,² amit a felkelés ideje alatt még egy pestis-járvány³ is tetézt. Bár ezt követően hadi események hosszú ideig nem hátráltatták a város fejlődését, az 1720-as évek elején lakosságának összlétszáma mégis csupán kevéssel haladhatta meg a tízezret, ami a korábbi évek viszonyaihoz képest jelentős visszaesés volt.⁴

A szabad királyi városi cím azonban – ha valamivel később is – meghozta gyümölcsét, és szilárd alapjává vált Debrecen belső fejlődésének. A Rákóczi-szabadságharc viharai után 1715-ben az országgyűlés is elismerte a kiváltságot, és nem véletlen, hogy erre az időszakra esik a polgáreskü formulájának megszilárdulása is. Ez az alábbi szavakkal vette kezdetét: *„Esküszöm, hogy ebben a koncvis állapotban, amelyre mostan beállítottam, a nemes város tanácsától és főbírájától függök, hozzájuk illő becsülettel és a város közjárára szolgáló dolgokban engedelmességgel leszek.”*⁵

A város valamennyi lakója azonban természetesen nem tartozott a polgárok közösségébe, vagyis azok közé, akik a jogok összességét élvezhették.⁶ Balogh István fentebb idézett művében – három időmetszetet tekintve – táblázatba foglalva mutatta ki a debreceni lakosság különböző rétegeihez (polgárok, zsellérek és ún. hóstáti lakók) tartozók arányát. Az alábbi vázlatos kimutatás ennek alapján készült.⁷

Évszám	Lakosok száma	Polgárok	Zsellérek	Lakók
1787	29 000	2777		
1808	27 500	3166	395	1576
1848	28 000	3400	940	3381

¹ Erre nézve pl.: Koncz – Herpay 1915.

² Erre nézve pl.: Balogh 1935; Szendrey 1974.

³ Moess – M. Román 1980. 117.

⁴ Balogh 1973. 66.

⁵ Idézi: Balogh 1973. 68. Az eskü szövegét teljes egészében közli: Szűcs 1871. 867-875.

⁶ A polgárjog fejlődéséről: Iványi é. n. 9. A debreceni polgárjog lényegéről: Balogh 1973. 66-72., illetve Rác 1989. 13-17.

⁷ Balogh 1973. 70.

Látnivaló, hogy a polgárjoggal bírók az 1720-as évekhez képest jelentősen megnövekedett összlakosságnak végső soron csupán szűk rétegét alkották. Ennek nagyon is józan gazdasági megfontoláson alapuló oka volt: „*A polgárok létszámának nagyságrendjében végső soron az szabott határt, hogy a közösség városi vagyonából hány lakosnak tudták a statútumban megfogalmazott igényeit kielégíteni. Mivel Debrecenben az agrárgazdálkodás került a társadalmi termelés középpontjába, a polgárok számára biztosítható földingatlan (szántó, kaszáló, legelő) területe és minősége szabta meg a polgárok létszámkeretének a felső határát. Ez a fajta törvényszerűség különösen a XVIII. századtól érvényesült, amikor is a korábbi népritkulás után megszüllárdult a föld és az ember (munkaerő) értékaránya.*”⁸

Ahhoz, hogy valaki polgárrá legyen Debrecenben, nem csupán a polgáresküt volt szükséges letennie, de – más városokhoz hasonlóan – eljárási díjat (taxa, polgárjogi taksa) is kellett fizetnie a település kasszáját gyarapítandó. A taksa mértéke a vizsgált időszak során többször változott, némelykor differenciált is volt, elsősorban a debreceni polgárfiak, illetve a máshonnan betelepülők esetében az iparúzóik javára,⁹ így egyfajta „szűrőként” is szolgált, és szabályozta a polgárjogot elnyerők arányát. Ez a rendszer azt a célt is szolgálta, hogy a városi polgárság létszáma ne haladhassa meg az ideálisnak tekintett nagyságrendet. A polgárjoggal rendelkezők száma így még a 19. század derekán is legfeljebb 3000 főre rúghatott, 1843-ban például számuk 2519 volt.¹⁰

Ugyancsak a polgárok számának túlzott növekedését fékezte, hogy a polgárjog nem öröklődött automatikusan apáról fiúra. A debreceni polgárok fiai ennek ellenére többnyire gond nélkül megkapták a polgárjogot, de nekik is le kellett tenni a polgáresküt, és be kellett fizetni a taksát. Ugyanakkor természetesen a város vezető rétegének érdekét is az szolgálta a legjobban, ha a debreceni polgárok döntő többsége a helyi családokból kerül ki. Debrecen azonban – legalábbis bizonyos mértékig – ennek ellenére nyitott volt a más településekről érkezettek befogadására is, az újonnan jöttek között pedig mindig voltak olyanok, akik nemcsak debreceni lakosok, de egyúttal debreceni polgárok is lettek. Akik előtt bezárultak Debrecen kapui, azok – elsősorban gazdasági, de vallási okoknál fogva is – a görögök és zsidók, illetve – elsősorban vallási, de politikai okoknál fogva is – a katolikus felekezethez tartozók¹¹ voltak. Mindenki más előtt elvileg nyitva állt a lehetőség, hogy polgárjogot nyerjen a városban a megfelelő procedúra lefolytatása után.

2. A Debrecenben polgárjogot nyert beköltözők 1733–1867 között

A Debrecenbe a fent megjelölt időszakban beköltözött és ott polgárjogot nyert személyek vizsgálatához az első számú forrás a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában őrzött *Matricula Civium* (Polgárkönyv) két kötete.¹² A *Matricula Civium*ot 1715-től vezették folyamatosan, de adatai csak 1733-tól alkalmasok statisztika elkészítésére.

⁸ Rác 1989. 15.

⁹ Rác 1989. 16.

¹⁰ Rác 1989. 18.

¹¹ A katolikusok 1715-től szervezhették újra a városban hitéletüket. Erre nézve: Takács 2015. Hozzá kell tenni: nem csupán Debrecen bizonyult elzárkózónak a katolikus felekezet híveivel szemben, hanem másfelől egy katolikus számára aligha volt vonzó célpont Debrecen.

¹² MNL HBML IV.1011.s. A forrásra a továbbiakban nem hivatkozunk.

A Debrecen 18-19. századi népesedésének története szempontjából rendkívül fontos forrás természetesen nem ismeretlen a kutatás számára. Herpay Gábor már 1936-ban nyomtatásban tette közzé a *Matricula Civium* névanyagát (név, foglalkozás, előző lakhely, illetve a debreceni utcanév feltüntetésével),¹³ amit rövid bevezetővel és a beköltözők foglalkozás szerinti megoszlásáról készített statisztikával egészített ki.

Forrásként használta a névanyagot Rácz István, aki már az 1980-as évek derekán készítette felméréseket ennek alapján,¹⁴ majd 1989-ben *A debreceni civisvagyton* című könyvében ezt megismételte, az 1733–1848 közötti időszakot vizsgálva. Ennek során megállapította, hogy az ekkor polgárjogot nyert 8734 személy közül 6722 debreceni születésű volt, és csupán 2012-en származtak máshonnan.¹⁵ A döntő többség tehát – a polgárok több mint háromnegyede – a helyiek közül rekrutálódott.

A más helységekből érkezők származását tekintve Rácz István három időmetszetben végzett részletesebb vizsgálatot: az 1740–1749, az 1790–1799 és 1830–1839 közötti évekről van szó. 1740–1749 között a legtöbb más helységről beköltöző polgár az alábbi törvényhatóságok területéről került ki:¹⁶ 79 fő Biharból, 25 fő Szatmárból, 20 fő Szabolcsból, 16 fő a Hajdú kerületből, 15 fő Hevesből, 14 fő Zemplénből és 10 fő Borsodból. Az 1790–1799 közötti időszakra vonatkozóan ugyanezek az adatok: 67 fő Biharból, 28 fő Szabolcsból, 14 fő a Hajdú kerületből, 12 fő Borsodból és 10 fő Hevesből. 1830–1839-ben pedig az alábbi volt a sorrend: 34 fő Biharból, 10 fő Szabolcsból és ugyancsak 10 fő Hevesből.¹⁷

Megállapítható, hogy az 1800-as években a legtöbb betelepülőt kibocsátó törvényhatóságokból érkezők száma jelentősen csökkent (az 1800-as években általánosságban is komolyabb mértékben visszaesett a polgárjogot nyert betelepültek száma, a három fenti idősík példájával szemlélítve: 246, 211, illetve 113 fő), ám Bihar mindhárom időszakban ott található e megyék között. Összesítve az adatokat, e három évtizedben Biharból beköltözött és polgárjogot kapott 180 fő, Szabolcsból 58 fő, a Hajdú kerületből 37 fő, Szatmárból 36 fő, Hevesből 35 fő, Borsodból 26 fő, Zemplénből 25 fő, a Jász és Kun kerületekből összesen 19 fő, Abaújból 14 fő és Közép-Szolnokból 10 fő (összesen 440 fő).¹⁸ A mintavételes eredmények alapján is egyértelmű, hogy Bihar jelentős bázisa volt a debreceni polgárság külső forrásokból táplálkozó utánpótlásának.

Ezt az állítást erősítik meg a *Matricula Civium* alapján készült alábbi táblázat adatai is, ahol az egyes törvényhatóságok területén lévő, Debrecenben polgárjogot nyert személyeket kibocsátó helységek száma látható.

¹³ Herpay 1936.

¹⁴ Rácz 1986. Újra kiadva: Rácz 2000.

¹⁵ Rácz 1989. 22.

¹⁶ A táblázatból azoknak a törvényhatóságoknak az adatait közöljük, amelyekből legalább tíz fő települt be Debrecenbe a tárgyévke folyamán.

¹⁷ Rácz 1989. 23.

¹⁸ Rácz 1989. 23.

Megye (törvényhatóság)	Helységek száma
1) ?	86
2) Bihar	76
3) Szabolcs	63
4) külföld	48
5) Szatmár	48
6) Borsod	31
7) Zemplén	30
8) Heves	20
9) Bereg	15
10) Abaúj	14
11) Pest	14
12) Gömör	13
13) Ung	12
14) Békés	10
15) Veszprém	10
16) Komárom	9
17) Közép-Szolnok	9
18) Fejér	8
19) Szepes	8
20) Sáros	7
21) Ugocsa	7
22) Sopron	6
23) Vas	6
24) Bars	5
25) Hajdú kerület	5
26) Nagykun kerület	5
27) Baranya	4
28) Háromszék	4
29) Kiskun kerület	4
30) Pozsony	4
31) Somogy	4
32) Csongrád	3
33) Esztergom	3
34) Kraszna	3
35) Liptó	3
36) Máramaros	3
37) Nógrád	3
38) Nyitra	3
39) Temes	3
40) Tolna	3
41) Csík	2
42) Jász kerület	2
43) Moson	2
44) Szolnok-Doboka	2
45) Trencsén	2
46) Zala	2

Megye (törvényhatóság)	Helységek száma
47) Zólyom	2
48) Arad	1
49) Belső-Szolnok	1
50) Csanád	1
51) Győr	1
52) Hunyad	1
53) Kolozs	1
54) Maros-Torda	1
55) Szolnok	1
56) Torda	1
57) Torontál	1
58) Udvarhely	1

Összesen 56 törvényhatóság területén volt olyan település, ahonnan Debrecenben polgárjogot szerző lakosok költöztek át (ezenkívül volt 86 egyértelműen nem azonosítható, illetve 48 nem magyarországi helység is). A legtöbb ilyen település Bihar vármegyében volt, szám szerint 76, a második helyen Szabolcs megye található a maga 63 településével. A további sorrend: Szatmár: 48, Borsod: 31, Zemplén: 30, Heves: 20, Bereg: 15, stb.

Tehát a Debrecenbe betelepülők többsége e táblázat adatai szerint is a város közvetlen környezetéből, az Észak-Tiszántúlról került ki. Az, hogy a Debrecen is magába foglaló Bihar ennek az adatsornak az alapján az első helyen található, az eddigiekhez hasonlóan jelzi a vármegye jelentőségét dolgozatunk tárgya szempontjából.

Az alábbiakban a Debrecenbe 1733–1867 között Bihar vármegyéből beköltözött és ott polgárjogot nyert lakosokat vonjuk részletesebb vizsgálat alá beköltözésük üteme (évek szerinti megoszlása), származásuk, illetve foglalkozásuk szempontjából.¹⁹

3. A Bihar vármegyéből származó debreceni polgárok beköltözésének időbeli megoszlása

A vizsgált 135 év során összesen 423, Bihar vármegye területéről származó beköltöző nyert polgárjogot Debrecenben. Ez egyrészt azt jelenti, hogy átlagban mintegy 3 fő költözött be évente a városba Biharból. Ez talán kevésnek tűnik, de vegyük figyelembe, hogy a második helyen álló Szabolcs vármegye esetében ez például 2 sincs (246 fő).²⁰ Másfelől viszont azt is jelenti, hogy a beköltözés rendszeresnek bizonyult, a 18. századot tekintve nem is fordult elő egy olyan év sem, amikor legalább egy bihari betelepült ne kapott volna polgárjogot. Vagyis Bihar a tárgyidőszak egészét tekintve a debreceni polgárság rekrutációjának stabil bázisa volt.

Ezzel együtt természetesen akadtak olyan évek, amikor a bihari migráció erősebbnek, és olyanok, amikor gyengébbnek bizonyult. Ennek vizsgálatát azonban nem vá-

¹⁹ Hasonló jellegű vizsgálatot eddig a *Matricula Civium* alapján Szabolcs vármegye, Cseh- és Morvaország, Nyírbátor város és Borsod vármegye viszonylatában végeztem: Katona 2003; Katona 2004; Katona 2007; Katona 2008; Katona 2012 [2013]; Katona kézirat.

²⁰ Katona 2003. 143.

laszthatjuk el attól, hogy adott években összesen hányan kaptak polgárjogot a városban. Az alábbi táblázat az 1733–1848 közötti időszakra vonatkozóan ezeket az adatokat összesíti Rácz István munkája, illetve a Matricula Civium nyomán készült saját számításaim alapján.²¹

Évszám	Beköltözők száma Biharból	Beköltözők száma összesen	Polgárjogot nyer- tek összesen
1733	2	3	46
1734	3	18	50
1735	4	13	64
1736	4	20	80
1737	5	25	91
1738	3	23	59
1739	1	10	27
1740	13	46	108
1741	10	40	93
1742	2	21	60
1743	4	17	59
1744	5	26	62
1745	8	21	46
1746	2	17	52
1747	2	16	42
1748	9	22	31
1749	5	20	38
1750	6	19	53
1751	4	17	55
1752	3	19	36
1753	3	25	46
1754	6	22	52
1755	9	17	38
1756	2	21	45
1757	3	21	49
1758	1	18	51
1759	8	34	63
1760	7	28	60
1761	5	21	61
1762	5	31	74
1763	6	25	87
1764	6	30	89
1765	3	24	81
1766	4	16	94
1767	1	27	86
1768	4	24	84
1769	5	10	58
1770	4	23	81
1771	2	23	115

²¹ Rácz 1989. 19-20.

Évszám	Beköltözők száma Biharból	Beköltözők száma összesen	Polgárjogot nyer- tek összesen
1772	12	40	119
1773	7	28	99
1774	6	29	672
1775	4	27	110
1776	7	17	73
1777	3	13	60
1778	1	16	59
1779	4	28	112
1780	6	37	148
1781	8	36	154
1782	8	22	70
1783	5	21	100
1784	6	23	73
1785	4	36	98
1786	2	17	94
1787	7	30	106
1788	12	49	238
1789	9	37	117
1790	3	16	96
1791	4	19	96
1792	4	23	122
1793	5	22	131
1794	7	23	110
1795	5	25	92
1796	1	17	71
1797	6	21	115
1798	3	9	90
1799	12	36	183
1800	5	23	106
1801	1	12	91
1802	1	10	66
1803	1	33	22
1804	–	5	32
1805	1	4	34
1806	3	8	62
1807	2	9	60
1808	1	6	52
1809	–	1	31
1810	4	9	65
1811	2	11	59
1812	–	4	36
1813	1	9	46
1814	1	6	53
1815	2	12	80
1816	5	23	93
1817	1	13	63

Évszám	Beköltözők száma Biharból	Beköltözők száma összesen	Polgárjogot nyer- tek összesen
1818	–	1	35
1819	–	5	28
1820	1	1	25
1821	2	7	28
1822	2	4	34
1823	3	8	36
1824	–	3	25
1825	–	5	33
1826	1	5	26
1827	–	5	29
1828	–	3	38
1829	1	5	63
1830	–	9	66
1831	1	9	82
1832	–	8	78
1833	3	9	54
1834	1	12	59
1835	3	10	76
1836	3	16	67
1837	1	14	54
1838	2	13	56
1839	2	13	61
1840	1	17	69
1841	3	14	67
1842	1	14	65
1843	2	13	71
1844	2	18	71
1845	–	12	60
1846	3	9	55
1847	–	9	61
1848	1	3	13

Ezekben az években összesen 8734 fő nyert polgárjogot Debrecenben, ez évente 76 főt jelent átlagban (ehhez érdemes viszonyítani a bihari betelepülők 3 főt meghaladó átlagát). 1848-at követően Biharból már csupán 5-en nyertek polgárjogot a vizsgált korszakban: 1855-ben 3, 1850-ben, 1856-ban és 1861-ben 1-1 fő.

Érdeemes idézni Rác István megállapításait a polgárjogra szert tettek összességét illetően: „*Semmi jele sincs annak, hogy a polgárosított személyek számaránya a lélekszám általános növekedésével párbuzamosan emelkedett volna. [...] A polgárjog adományozása szám szerint a XVIII. század második felében emelkedett a legmagasabbra, hogy aztán a XIX. század első felében, ha nem is teljesen azonos mértékben, de megközelítőleg a XVIII. század első felében kialakult szintre essen vissza.*”²²

²² Rác 1989. 21.

Ami a néhány kiugró számadatot illeti: 1740-ben az előző évi pusztító pestisjárvány²³ veszteségeit pótlandó emelkedett meg aránytalanul a polgárjogot nyert személyek száma, amit tükröznek Bihar vármegye adatai is. 1774-ben pedig a béres földek kiosztása miatt kellett mindenkinek újra igazolnia a polgárságát. Ezért az ez évi 672 főre utaló kiugróan magas, megtévesztő adat (ebből 643 debreceni) nem csak az új polgárok számát jelzi, hanem legnagyobb részét a régebben polgárjogot nyertek sikeres igazolásait tükrözi.²⁴

Ami a kívülről jött polgárokat illeti, feltűnő, hogy az 1800-as évek elejétől erősen visszaesett a számuk. A 18. század folyamán jószerivel nem akadt olyan év, amikor tíznél kevesebben voltak a nem debreceni polgárjogot szerzők (a kivétel 1733 mindössze három fővel, illetve 1798 kilenc fővel), addig 1803-tól már hosszabb ideig kivételnek számított, ha egy évben tíznél több kívülről érkező tett szert polgárjogra (1811: 11 fő, 1815: 12 fő, 1816: 23 fő és 1817: 13 fő). Újabb emelkedést csak az 1834–1845 közötti időszakban tapasztalhatunk, amikor ismét stabilan tíz fölött volt a beköltöző polgárok száma.

Ezzel párhuzamosan a korábban Bihar vármegye területén élő debreceni polgárok száma is főleg az 1770-es, 1780-as években volt stabilan magasabb, de még 1799-ben is 12 bihari nyert polgárjogot. Ezen kívül kiemelkedően sokan jöttek 1740-ben és 1741-ben (13, illetve 10 fő), ami a már említett járvánnyal hozható szoros összefüggésbe. Az 1800-as évek első felében viszont létszámuk minden korábbinál alacsonyabbra zuhant vissza: ekkor még arra is volt példa, hogy éveken át nem volt polgárjogot elnyerő beköltöző Bihar vármegye területéről. Ez hasonlóságot mutat Szabolcs adataival: 1804, 1809, 1812, 1818–1819, 1824–1825, 1827–1828, 1830, 1832, 1845, illetve 1803–1805, 1808–1810, 1818–1821, 1824–1826.²⁵ Ez a 18. században nem fordult elő Bihar esetében. Összességében tehát egyértelmű, hogy a Biharból Debrecenbe irányuló betelepítés üteme igazodott a debreceni migráció egészének hullámvázához, sőt, mint a legnagyobb kibocsátó vármegye, Bihar nagymértékben befolyásolta azt.

4. A Bihar vármegyéből származó debreceni polgárok előző lakóhelyük szerinti megoszlása

Bihar vármegye területén összesen 76 azonosítható helységből érkeztek Debrecenbe 1733 és 1867 között olyanok, akik polgárjogot nyertek a városban. Rajtuk kívül öt további polgárról csak azt tudjuk, hogy Bihar megyéből jöttek. A *Matricula Civium* alapján készített alábbi táblázat e települések adatait tartalmazza.

²³ Erre nézve: Moess – M. Román 1980. 117-130.

²⁴ Rác 1989. 21.

²⁵ Katona 2003. 146.

Település neve²⁶	Beköltözők száma
1. Diószeg (Bihardiószeg)/Diosig	31
2. Derecske	23
3. Berettyóújfalu	18
4. Szalacs/Sălacea	18
5. Székelyhíd/Săcueni	18
6. Kaba	16
7. Sámson (Hajdúsámson)	16
8. Asszonyvására/Târguşor	14
9. Sáránd	12
10. Konyár	11
11. Margitta/Marghita	11
12. Gáborján	10
13. Biharpüspöki/Episcopia Bihor	10
14. Nagyszalonta/Salonta	10
15. Ottomány/Otomani	10
16. Nagyléta (Létavértes)	9
17. Éradony/Adoni	8
18. Mikepércs	8
19. Vértes (Létavértes)	8
20. Hosszúpályi	7
21. Kismarja	7
22. Újváros (Nagyvárad)/Oradea ²⁷	7
23. Furta	6
24. Hencida	6
25. Micske/Mişca	6
26. Szalárd/Sălard	6
27. Bihar/Biharia	6
28. Érkeserű/Cheşereu	5
29. Érsemjén/Şimian	5
30. Nagyvárad/Oradea	5
31. Piskolt/Pişcolt	5
32. Biharvajda/Vaida	5
33. Nagybjom (Biharnagybjom)	4
34. Báránd	4
35. Csokaly/Ciocaia	4
36. Gálospetri/Galoşpetreu	4
37. Hegyközkovácsi/Cauaceu	4
38. Jákóhodos/Hodoş	4
39. Kiskereki/Cherechiu	4
40. Monostorpályi	4

²⁶ A települések esetében feltüntettük ma használatos hivatalos nevüket is. Erre nézve ld.: Szálkai – Szikla – Szilágyi 2014.

²⁷ Nem derül ki egyértelműen, hogy a Nagyváradhoz tartozó Újvárosról van-e szó, de Újváros nevű más település nem lévén Biharban, illetve mivel ott volt a váradi reformátusok második, az 1890-es években felépített temploma, és katolikus felekezetükről nem tehetjük fel, hogy Debrecenbe igyekeztek volna, ezért ezzel azonosítottuk.

Település neve	Beköltözők száma
41. Pocsaj	4
42. Bagamér	3
43. Bakonszeg	3
44. Kakad (Kokad)	3
45. Péterszeg (Szentpéterszeg)	3
46. Álmosd	2
47. Andaháza (Berettyóújfalu)	2
48. Belényes/Beiuș	2
49. Érbogyoszló/Buduslău	2
50. Köröstárkány/Târcaia	2
51. Váncsod	2
52. Bályok/Balc	1
53. Berettyószentmárton (Berettyóújfalu)	1
54. Torda (Bihartorda)	1
55. Udvari (Sárrétudvari)	1
56. Csökmő	1
57. Dancsháza (Bihardancsháza)	1
58. Felsőábrány (Érábrány)/Abram	1
59. Geszt	1
60. Hegyközpályi/Paleu	1
61. Hegyközszenyimre/ Sântimreu	1
62. Hegyközszenyimiklós/ Sânnicolau de Munte	1
63. Magyaréc/Chet	1
64. Kóly (Kágya)/Cadea	1
65. Komádi	1
66. Kőtegyán	1
67. Pelbárthida/Parhida	1
68. Poklostelek/Pocușa de Barcău (Vámosláz/Chișlaz)	1
69. Pusztaújlak/Uileacu de Criș	1
70. Nagyrábé	1
71. Szerép	1
72. Tamáshida/Tâmașda	1
73. Tépe	1
74. Ugra (Biharugra)	1
75. Váradolaszi (Nagyvárad)/Oradea	1
76. Zsadány	1
77. Bihar vármegye	5

A tárgyidőszakban, mint már esett róla szó többször, 423 volt bihari lakos kapott polgárjogot Debrecenben. A 76 Bihar vármegyei helység majd harmada, 24 település összesen csupán 1-1 lakost bocsátott ki a tárgyidőszakban, ezek esetében tehát egyértelműen elmondható, hogy a debreceni polgárjog megszerzése ezen településekről csupán szórványos, esetleges, elszigetelt jelenségnek nevezhető. Ennek egyaránt oka lehet a Debrecentől való viszonylag nagyobb távolság, a települések lakosainak alacsonyabb száma, a lakosság felekezeti és nemzetiségi hovatartozása (e tényezőkről később), illetve

az, hogy a lakosság adott helyen kevésbé volt képzett, polgárosodott, és így értelem szerűen alacsonyabb volt azok aránya a lakosságban, akik a debreceni magisztrátus szemében megfelelő anyagi, szellemi stb. képességekkel bírtak.

Hét helység 2-2, négy 3-3, kilenc 4-4, öt 5-5, négy 6-6, négy 7-7, három 8-8, egy 9, négy pedig 10 polgárt adott Debrecennek. A továbbiakban azokkal a településekkel foglalkozunk, ahonnan tíznél többen kaptak debreceni polgárjogot. Összesen 11 ilyen volt: Konyárról és Margittáról 11-en, Sárándról 12-en, Asszonyvásáráról 14-en, Kabáról és Hajdúsámsonról egyaránt 16-an, Berettyóújfaluról, Szalacsról és Székelyhídról egyenként 18-an, Derecskéről 23-an, Diószegről 31-en nyertek polgárjogot Debrecenbe költözve. Itt említést érdemel még Várad is, amely összesen öt polgárt adott a cívisvárosnak, de ha ehhez hozzávesszük az újvárosi 7 és a váradolaszi 1 főt is, máris 12 vagy 13 váradival számolhatunk. Ez azonban ahhoz mérten, hogy mekkora jelentősége van Váradnak a megye életében, még mindig alacsony létszám.

Összességében nem igényel különösebb elmélyültséget, hogy egyértelmű legyen: a földrajzi közelség döntőnek bizonyult. A hatalmas vármegyének főleg az északi részében hatott Debrecen migrációs sodrása: másképp fogalmazva a cívisváros közvetlen vonzás- és piacörzetét érintette leginkább mindez, a Nagyváradtól délre eső rész települései inkább csak elvétve adtak polgárt Debrecennek. Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy Rácz István Debrecen 1693–1848 közötti hitelkörzetét vizsgálva az alábbi bihari településeket tüntette fel: Hosszúpályi, Derecske, Diószeg, Szentimre, Bihar, Váradolaszi, Nagyvárad, Belényes.²⁸ Ebben az is közrejátszhatott, hogy Pályi, Diószeg, Szentimre és Bihar részeiben voltak szőlőérdekeltségei a debreceni polgároknak. Derecske mint a derecskei uradalom központja kaphatott jelentősebb szerepet. Például Diószeg esetében pedig a debreceniek extraneus szőlőbirtoklása is szóba jöhet mint kapcsolati „tőke”.²⁹ Fenti helységek közül szintén csak egy, Belényes található Bihar vármegye déli részén.

Nem szabad elfeledkezni két másik, nagyon fontos, néhol egymással is összefüggő, érintőleg már említett tényezőről: nevezetesen a vegyes lakosságú vármegye felekezeti és etnikai viszonyairól. Debrecen esetében a reformátusság kiemelkedő szempont volt, a város törekedett – nem feltétlen teljes sikerrel – felekezeti homogenitása megőrzésére. Ekképp a beköltözők számát döntően befolyásolta a kibocsájtó település lakosságának felekezeti hovatartozása: Debrecen nem reformátusként megközelíteni nem kecsegtetett sikerrel, csak kivételes esetekben. Másrészt mivel a bihari reformátusság jószereivel színmagyar volt, így ugyancsak döntő jelentősége volt annak, hogy főleg onnan kerültek ki a Debrecenbe beköltözők, ahol jelentős lélekszámú magyar élt, a nemzetiségek alig-alig lelhetőek fel a cívisváros etnikai térképén. Visszatérve Váradra: a Debrecennel minden szempontból egyenrangú Várad esetében érthető módon kisebb volt a motivációs bázis a Debrecenbe költözést illetően, főleg, ha hozzávesszük a bihari katolikuság központjának számító püspökségi székhely felekezeti viszonyait. A váradai származású debreceni polgárok alacsony száma tehát közvetetten szintén a fentieket látszik igazolni.³⁰

Az imént felsorolt tényezők (földrajzi közelség, református felekezet, magyar etnikum) jelölték ki tehát elsődlegesen, hogy honnan érkeztek Debrecenbe Bihar vármegye

²⁸ Rácz 1979. 172.

²⁹ Id. pl. az extraneus szőlőbirtoklásra: Bársony 2010.

³⁰ Erre nézve ld. még: Szilágyi 2005; Szilágyi 2010.

területéről azok, akik a város polgáraivá váltak. Feltétlenül említeni kell azonban egy negyedik tényezőt is, ez pedig a bevándorlók foglalkozások szerinti megoszlása. Érdekes e ponton Bagdi Róbert és Demeter Gábor gondolatát idézni: „*Alláspontunk szerint a korai modern korban a migrációs irányok egyben a kereskedelmi útirányokat és az innováció diffúzióját is meghatározták.*”³¹

5. A Bihar vármegyéből származó debreceni polgárok foglalkozási ágak szerinti megoszlása

A Debrecenben polgárjogot nyert bihari beköltözők túlnyomó többsége, majd egésze iparúzó volt. Ez a megállapítás a Debrecenbe beköltözők összessége esetében is helytálló. Tudva, hogy Debrecenben mekkora jelentősége volt az iparnak, ez cseppet sem hat a meglepetés erejével. Balogh István számításai szerint 1714-ben a város lakosságának 49%-a, 1772-ben 32%-a, 1809-ben 46%-a, 1848-ban 47%-a űzött valamilyen ipart.³² A 18. század első harmadában 14 anyacéhbe 34 mesterség képviselői tömörültek, valamint: „... *száznál, némely esetben még félezer-nél is több mestert egyesített magába a csizmadia, a magyar-szabó, a szűcs, a tímár, a mészáros, a gubacsapó, a szűrszabó és a szappanos céh. Ezek már nemcsak a városi lakosság szükségletét látják el, piackörzetük több napi járóföldre terjed.*”³³

Az ipart erősítette az is, hogy a polgárjoghoz szükséges taksa mértéke is alacsonyabb volt az iparosok számára, mint más beköltözők számára.³⁴ Lássuk ennek tükrében szám szerint a Biharból polgárjogot nyertek foglalkozási ágak szerinti arányait.

Foglalkozás	Szám
1. csizmadia	117
2. szabó	59
3. varga	39
4. szűcs	32
5. földműves	32
6. kerékgyártó	21
7. kovács	10
8. lakatos	9
9. asztalos	7
10. gombkötő	5
11. kalmár	6
12. szíjgyártó	6
13. mézeskalácsos	5
14. tímár	5
15. bodnár	4
16. kereskedő	4
17. mészáros	4
18. táblabíró	4

³¹ Demeter – Bagdi 2009. 24.

³² Balogh 1973. 78.

³³ Balogh 1973. 84.

³⁴ Rác 1989. 16.

Foglalkozás	Szám
19. fésűs	3
20. kalapos	3
21. késes	3
22. pék	3
23. szűrszabó	3
24. ismeretlen foglalkozású	2
25. csaplár	2
26. kerekes	2
27. molnár	2
28. orvos	2
29. prokurátor (ügyvéd)	2
30. ács	1
31. assessor (ülnök)	1
32. birtokos	1
33. cukrász	1
34. csutorás	1
35. edénykészítő	1
36. fazekas	1
37. festő	1
38. gubás	1
39. gyakornok	1
40. írnok	1
41. kötélverő	1
42. lelkész	1
43. lókupec	1
44. méasztörő	1
45. nyerges	1
46. nyomdász	1
47. olajos	1
48. pintér	1
49. sóáruló	1
50. sós	1
51. süveges	1
52. vasáros	1
53. vőfély	1

A bihari betelepülők összesen 53 féle foglalkozást űztek (kettejük esetében hiányzik az adat). A 53 foglalkozás csaknem fele, szám szerint 24 csupán 1-1 főhöz köthető. Ezek között található például az olyan, kifejezetten városiasnak minősíthető foglalkozás is, mint az ügyvéd, prokurátor, nyomdász, cukrász, sőt még egy vőfélyre(!) is bukkanhatunk. Annál meglepőbb azonban, hogy ács, fazekas vagy kötélverő is csak egy-egy található a névsorban. A lényeg azonban, hogy az e foglalkozást űzők beköltözése Biharból szórványosnak mondható. Ez voltaképpen elmondható azokról is, akiket 10-nél kevesebben képviseltek.

Olyan foglalkozás, amelynek művelői közül legalább tízen költöztek Debrecenbe Biharból, csupán hét volt. Ezek az alábbiak: csizmadia (117), szabó (59), varga (39), szűcs (32), földműves (32), kerékgyártó (21), kovács (10). Érdemes ezt összevetni Sza-

bolcs vármegye hasonló adataival: csizmadia (59 fő), szabó (46), földműves (42), varga (13), kerekas (10) és szűcs (ugyancsak 10).³⁵

Látnivaló, hogy Bihar esetében a csizmadiák száma egészen kiemelkedő, de a szabóké is jóval felülmúlja azon csoportét, amelybe a szakmájukat egyedül képviselőket soroltuk. Alapvetően csupán az első két iparág művelői azok, akikről elmondható, hogy Bihar folyamatos utánpótlást biztosított Debrecennek, a vargák, szűcsök, földművesek száma már jelentősen alacsonyabb. Ha pedig a két megye adatait vizsgáljuk, kiugróan magas az egyezések száma: a kovácsokat leszámítva ugyanazokról a szakmákról beszélhetünk csupán, amit aligha írhatunk pusztán a véletlen számlájára.

Az így megrajzolható kép nagymértékben igazodik Debrecen adott időszakbeli állapotához. A csizmadia és a szabó (magyar-szabó) a legerősebb, legnagyobb piaccal rendelkező céhek közé tartoztak a városban, mindkettő a hagyományos, a társadalom szinte minden szintjén létező igényt kielégítő ipar tipikus képviselője volt. Arra is figyelmet kell fordítani, hogy nem csupán azért voltak többségben a hagyományos iparágak űzői a bihari beköltözők között, mert Debrecenben a 19. század derekán még egyértelműen ezek a vezető iparágak, hanem azért is, mert Biharban is még hosszú ideig ezek voltak azok. Vagyis: Debrecen jelentős elszívó erőt gyakorolt a környező települések iparosságára, erősítve saját piaci pozícióit, egyúttal pedig gyengítve a kisebb helységeket.

Rövid összegzésként az szögezhető le, hogy bár természetesen további mélyreható kutatások révén számos esetleges egyéni motivációs tényező is feltárható, alapvetően – mint már esett róla szó – a magyar etnikumhoz tartozó, református, iparúzó, a város közvetlen vonzáskörzetében élő elemek biztosították Bihar vármegye területéről a debreceni polgárság utánpótlását.

³⁵ Katona 2003. 152.

Csaba Katona

The Distribution of Citizens of a Bihar Descent by Year of Moving in, Residence and Employment (1733-1867)

In 1715, Debrecen was awarded with the free royal city title, the local citizenship was appreciated. Not surprisingly, the bourgeoisie recruited primarily locally. However, numerous inmoving were successfully integrated and even became citizens. The *Matricula Civium* is the best resource to analyze the inmoving and naturalized inhabitants between 1733 and 1867. According to the available data, most of the settlers came from the Northern-Tiszántúl region. Among the counties from which most people moved, Bihar possessed the first place: 423 Biharian won civil rights, that is, Bihar was a stable base of the recruitment of Debrecen's inhabitants. The majority of settlers had practiced some form of industry: Debrecen meant a suction force on the craftsmen of surrounding settlements, thereby strengthening its market position, and, at the same time, weakening the smaller settlements. Although individual motivational factors can also be revealed, it were basically the reformed, industrialist people of Hungarian ethnicity, living in the agglomeration, who ensured the replenishment of Debrecen's population from the Bihar area.

Források

MNL HBML IV.1011.s Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára.
Matricula Civium.

Szakirodalom

- Balogh 1973. Balogh István: A cívisek világa. Bp., 1973.
- Balogh 1974. Balogh István: Debrecen hadiszolgáltatásai a Rákóczi-szabadságharc alatt. Debrecen, 1935.
- Bársony 2010. Bársony István: A Zemplén megyei extraneus birtoklás néhány jellemző vonása. In: Emlékkönyv ifj. Barta János 70. születésnapjára. Szerk.: Papp Imre – Angi János – Pallai László. Debrecen, 2010. 119-140.
- Demeter – Bagdi 2009. Demeter Gábor – Bagdi Róbert: Migráció és asszimiláció a Partiumban 1715–1910. In: Demeter Gábor – Bagdi Róbert: Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715–1992). Debrecen, 2009. (Studia Historico-Demographica Debrecina I.) 24-32.
- Herpay 1936. Herpay Gábor: A Debrecenbe beköltözött polgárok. Matricula Civium. 1715–1867. Debrecen, 1936.
- Iványi é. n. Iványi Béla: A városi polgárjog keletkezése és fejlődése figyelemmel Buda és Pest városokra. Bp., é. n. (Statisztikai Közlemények, 84/1.).
- Katona kézirat Katona Csaba: Borsod megyéből Debrecenbe települő polgárjogot nyert lakosok, különös tekintettel Miskolcra. Kézirat.
- Katona 2003. Katona Csaba: Szabolcs vármegyéből származó debreceni polgárok 1733–1867 között. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XVI. Szerk.: Henszel Ágota. Nyíregyháza, 2003. 139-156.
- Katona 2004. Katona Csaba: Debrecenben polgárjogot nyert cseh- és morvaországi betelepülők. In: Prágai Tükör, 12. (2004) 1. sz. 44-51.
- Katona 2007. Katona Csaba: A Hajdúságból származó debreceni polgárok 1733–1867 között. In: A Tiszántúli Történész Társaság Közleményei, 2. Szerk. biz.: Bene János – Krankovics Ilona – Mónus Imre – Pozsonyi József – Szabadi István. Debrecen, 2007. 5-18.

- Katona 2008. Katona Csaba: Nyírbátorból Debrecenbe költöző polgárok a 18. században. In: A Báthoriak kora (A Báthoriak és Európa). Szerk.: Ulrich Attila. Nyírbátor, 2008. (A Báthori István Múzeum Füzetei. Új sorozat, 3.) 256-283.
- Katona 2012 [2013]. Katona Csaba: Polgárjog és migráció Debrecenben és Kőszegen a 18-19. században. In: Határon innen, határon túl. Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára. Szerk.: Bariska István – Mayer László. Szombathely, 2012 [2013]. 225-232.
- Koncz – Herpay 1915. Koncz Ákos – Herpay Gábor: Debrecen sz. kir. városi rangra emelésének története. Debrecen, 1915.
- Moess – Román 1980. Moess Alfréd – M. Román Éva: Az utolsó nagy pestisjárvány Debrecenben. Adalékok az 1739. évi járvány történetéhez. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve VII. Debrecen, 1980. 117-130.
- Rác 1979. Rác István: Debrecen város hitelügyletei 1693–1848. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve VI. Debrecen, 1979. 171-189.
- Rác 1986. Rác István: A cívis fogalma. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 64. Szerk.: Gazda László. Debrecen, 1986. 77-111.
- Rác 1989. Rác István: A debreceni cívisvagyon. Bp., 1989. 13-17.
- Rác 2000. Rác István: A cívis fogalma. In: Rác István: Parasztok, hajdúk, cívisek. Debrecen, 2000. 225-271.
- Szálkai – Szikla – Szilágyi 2014. Szálkai Tamás – Szikla Gergő – Szilágyi Ferenc: Bihar és Hajdú megye közigazgatási beosztásának története (1552–2013). Debrecen, 2014. (CD-ROM).
- Szendrey 1974. Szendrey István: Debrecen a Rákóczi-szabadságharcban. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve I. Debrecen, 1974. 7-25.
- Szilágyi 2005. Szilágyi Ferenc: Bihar megye felekezeti földrajza. Debrecen, 2005. (Studia Geographica – Institutum Geographiae Universitatis Debreceniensis, 14).
- Szilágyi 2010. Szilágyi Zsolt: Berettyóújfalu és a Sárrét kapcsolatrendszere. A történeti földrajzi nézőpont egyik lehetséges olvasata. In: Bihari Diéta VI–VII. Szerk.: Kolozsvári István – Török Péter. Berettyóújfalu, 2010. 101-126.
- Szűcs 1871. Szűcs István: Szabad királyi Debrecen város története. Debrecen, 1871.
- Takács 2015. Katolikusok Debrecenben, 1715–2015. Szerk.: Takács József. Debrecen, 2015.

Papp Rita

Nők Debrecen magisztrátusi jegyzőkönyveiben (1697–1705)¹

Dolgozatomban azt vizsgálom, hogyan jelennek meg a nők, asszonyok Debrecen 1697 és 1705 közötti magisztrátusi jegyzőkönyveiben. Igen gazdag forrásokról van szó, amelyek bepillantást engednek a korabeli Debrecen életébe, hétköznapijaiba.² E dolgozat célja egy rövid összefoglalást nyújtani azokról a bejegyzésekről, melyek nőkkel kapcsolatosak.

Annak érdekében, hogy a korabeli Debrecen világát még közelebb hozzam az olvasóhoz, többször idézek szó szerint a forrásokból. Az átírásnál a szövegeket igyekeztem archaikus formában megtartani, de az érthetőség kedvéért néhány esetben – pl. az ékezetek, ígekötők, kis- és nagybetűk használatakor, valamint a külön- és egybeírásnál – a mai helyesírás szabályait alkalmaztam.

Ha kezünkbe vesszük ezeket a jegyzőkönyveket, már az első hónapok bejegyzéseinek vizsgálatakor szembetűnik, hogy csak férfi városvezetőket és városi szolgákat sorolnak fel a tisztújításoknál, hasonlóan a kocsmá-, mézárszék-, stb. bérlőkhöz és nagyobb részt a kereskedőkhöz, így a nőkkel leggyakrabban a peres anyagokban találkozhatunk.³ Jelen vannak vádlottként éppúgy, mint panaszosként.⁴

Nézzük meg először részletesebben a női vádlottakat. Áttekintve a büntetőperes anyagokat, azonnal látszik a paráznsággal vádolt nők kiugróan magas száma. Több mint 150 olyan paráznság miatti perrel találkozunk, ahol nők – vagy nők is – álltak a törvényszék előtt.⁵ A neveket vizsgálva a vádlottak között közel azonos számú hajadont és asszonyt találunk. Ezt az adatot azonban óvatosan kell kezelnünk, mert a nevek olykor félrevezetőek lehetnek. Könnyen előfordulhat, hogy voltak olyanok, akiket a lánykori nevükön jegyeztek be, de férjnél voltak, vagy az asszonynevüket használták, de már megözvegyültek. Ez utóbbira példa Váradi Istvánné Kis Lukács Kata is, aki azt állította, hogy Vida Gáspár „*impraegnálta olyan reménsséggel, hogy elveszt*”.⁶ A nő ezek szerint házasságot remélt a kapcsolattól, ami arra enged következtetni, hogy már nem volt férjnél, amikor együtt volt a férfival. Szerencsére találkozunk olyan esettel is, amikor egyértelműen odáírták, hogy a vádlott özvegy. Pap Györgyné Sebestyén Kis Anna neve mellett is feltüntették a „*relicta*”, vagyis özvegy kifejezést. Ő a vád szerint – s ezt a tanúk is igazolták – „*a' nagy temetőb[en] házas, köteles személlyel paráználkodott és in facto találtatott*”, melyért fejesztésre ítélték.⁷

¹ A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület és a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára 2015. évi Honismereti Pályázatán 2. helyezést elért munka átdolgozott változata.

² A magisztrátusi jegyzőkönyvekről mint forrásokról l. bővebben: Szendiné 2005.

³ Érdeemes megemlíteni, hogy a heti piacokon áruló kisebb árusok, kofák többsége viszont asszony volt. L. Rácz 1981. 364.

⁴ Debrecen néhány évtizeddel későbbi peres anyagait kiválóan feldolgozta M. Antalóczy Ildikó. L. M. Antalóczy 2001.

⁵ Nem adok meg pontos számot, mert a bejegyzések nem mindig tartalmazzák egyértelműen a vádat, valamint néhány esetben nehéz megmondani, hogy ugyanarról a vádlotról van-e szó, vagy csupán egy azonos nevű másik elkövetőről. A továbbiakban is ezért szerepelnek hozzátétőleges értékek.

⁶ MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 38. 1697. márc. 7.

⁷ Uo. 291. 1698. aug. 25.; 294. 1698. aug. 28., 1698. szept. 15.

Számos különféle ügyről olvashatunk a jegyzőkönyvekben, hiszen a paráznaság kategóriájába sok minden beletartozott a korszakban. Ide sorolták többek között a szabad szexuális életet, a házasságtörést, a házasság előtti szexuális együttlétet, a bigámiát, a kerítést, stb.⁸ Én most csupán néhány esetet szeretnék kiemelni a teljesség igénye nélkül. Csika Mártonné Kovács Erzsébet ellen saját férje indított pert 1698 márciusában, mivel szerinte az asszony „*magát törvéntelen, fajtalan életre adván, ólban, boltb[an], istállóban, s egyébütt is paráználkodott, mellyet maga nyelvél is megvallott his verbis, hogy ha most az egyszer az ura meggratiázná, többé paráznaságb[an] ne[m] élne*”.⁹ A házasságtörés mellett a férfi szajhálkodással is vádolta feleségét, mert szerinte a nő bevallotta, hogy „*bárom forintot is vett fel valami legéntül paráznaság fejéb[en]*”.¹⁰ Mindezek miatt a dühös férj halálos ítéletet kért feleségére. Az ítéletet sajnos nem találtam meg a forrásban, így nem tudom, végül mi lett az asszonnyal, de mint azt fentebb láttuk, nem ő lett volna az egyetlen, aki az életével fizetett a súlyos vétékért.

A bíróság ugyanakkor nem minden esetben volt ilyen szigorú. Figyelembe vették a lehetséges enyhítő körülményeket, és e szerint ítéleztek. Balog Annát például, akit azzal vádoltak, hogy paráznasága következtében teherbe esett, arra ítélték, hogy „*veaszót vigyen ki, mintbogy maga önként jött elő, s másképpen is félkezű, nyomorult személy*”.¹¹ A nő egyébként azt vallotta, hogy erőszak áldozata lett. Szintén erőszakot említett Ádám Mátyásné Cseh Kata is, akit 1699. február 2-án állítottak törvényszék elé paráznaság miatt. Védőbeszédében elmondta, hogy bősörményi katonák támadták meg, ezért a deliberátumban meghagyták neki, hogy „*hozzon biznóságot, hogy hírré tette bősörményi hadnagy ur[am]nak a rajta esett erőszakot*”.¹² Erre két hetet kapott, s február 16-án sor került a következő tárgyalásra. A jegyzőkönyvből megtudjuk, hogy az asszony nem járt el az előirtak szerint, vagyis „*bogy maga mentségire biznóságot hozott volna*”, ezért megvesszőzésre ítélték.¹³ Ezzel az esettel kapcsolatban számos olyan kérdés merül fel, melyre a további kutatás talán megadhatja a választ. Jó volna tudni például, miért nem jelentette a történeteket az őt megtámadó katonák hadnagyának. Vagy talán jelentette, de nem vették komolyan? Esetleg nem is történt erőszak?

A nők ellen a második leggyakoribb vád a mocskolódás, rágalmazás volt. Ezzel kapcsolatban körülbelül 50 ügy szerepel a vizsgált forrásokban, egy részük a paráznasághoz kapcsolódik. Többször előfordult ugyanis, hogy az ezzel vádolt nők, asszonyok a szenátus előtt megnevezték a velük vétkezőket, ám az általuk megnevezett férfiak, legények ártatlannak vallották magukat. Ilyenkor ezek a férfiak saját védelmükben pert indítottak a rájuk vallókra, hiszen ha ezt elmulasztották, azzal a bűnösség látszatát keltették. Ha bebizonyosodott, hogy valóban rágalomról volt szó, akkor a vádlottat a paráznaság mellett a rágalmazás, gyanúba keverés miatt is elmarasztalták. Így járt Tikos Anna is, akit egy Szabó János nevű férfi hívott törvény elé, mert őt „*azzal gyalázza, hogy néki gyer-*

⁸ Vajda Mária szexuális bűnökről szóló tanulmányában a család és nemi erkölcs védelmében elítélendő bűnök közé sorolja a paráznaságot, a kurválkodást, a házasságtörést, a többszörös házasságkötést, a vérfer-tőzést, az erőszakos nemi közösülést, a fajtalanokadást, illetve a kerítést. L. Vajda 2004. 251-267.

⁹ MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 219-220. 1698. márc. 17.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. 243. 1698. máj. 12.

¹² Uo. 396. 1696. febr. 2.

¹³ Uo. 402. 1699. febr. 16.

meket csinált”.¹⁴ Mivel a férfi „*magát hittal purgálta*”, Tikos Annát nyelvváltságra ítélték, paráznasága miatt pedig arra, hogy „*veszést vitessen ki az bóbér véle*”.¹⁵

A becsületsértéssel kapcsolatos ügyek tanulmányozásakor a legkülönfélébb szidalmakat és rágalmat is ismerhetjük meg. Barak Andrásné például azért perelte egy másik asszonyt 1697 novemberében, mert állítása szerint őt „*mocskos, csúnya, ocsmány, rút kutya asszonnak mondotta*”.¹⁶ Oláh Jánosné pedig azért ítélték nyelvváltságra, mert azt állította Géczi Benedekről és nejeéről, hogy „*őtet megették*”, vagyis megbetegítették, rontást hoztak rá, s olyan fenyegetés is elhangzott, hogy „*ha lebet, tüzet rakat az hátokra*”.¹⁷ Vasas Mihályné büntetése szintén nyelvváltság volt. Őt Vasas Andrásné Tokai Erzsébet hívta perbe, mert azt mondta róla a férjének, hogy mástól vár gyermeket, nem tőle.¹⁸ Varga Mihályné „*ördög tagjának*” szidott egy másik asszonyt, s azzal rágalmazta, hogy „*nincsen sem lelke, sem Istené*”.¹⁹ Emiatt őt is nyelvváltságra ítélték.²⁰

Az eddigiek is igen súlyos rágalmak voltak, de előfordultak még komolyabbak is. Néhány nő attól sem riadt vissza, hogy hamisan vádoljon meg valakit olyan főbenjáró bűnnel, mint például az emberölés. Bihari Jánosné azt mondta az őt perelő Portörő István feleségének, hogy: „*Ha én embert ne[m] ölttem is, gyilkos ne[m] vagyok is, mint a' te urad, elélek én is, mert én is Portörőné vagyok*.”²¹ Az asszony többször, mások előtt is gyilkosnak nevezte a férfit, ezen kívül feleségét is mocskolta, ezért kétszeres nyelvváltságra ítélték.²² Árva Jánosné pedig vejét, Dobonyi Istvánt vádolta azzal, „*hogy lóval, tehénnel vétkezett*”, mely miatt a férfit el is fogták, és törvényszék elé állították.²³ Ez nagyon súlyos vád volt, hiszen azt, aki bestialitást követett el, szintén halállal büntették.²⁴ Az eset első tárgyalásakor Dobonyira is azt kérte a vád, hogy az állattal együtt égessék meg.²⁵ Ugyan a rágalmazási per végén nem találtam meg a vizsgált forrásokban, nagyon valószínű, hogy az asszonyt elmarasztalták az ügyben. A Dobonyi ellen lefolytatott eljárás végén ugyanis bebizonyosodott, hogy az őt vádló és elfogató anyós „*olhyan szókat hintegetett, hogy bánta, hogy a' leányát az Inek adta, csak elrontotta, élhettelen, el sem tudná tartani. Ha magán valami gyalázatot esnék is, ne[m] gondolna véle, csak a' leányát válaszfátná el tülte*”.²⁶ A férfit pedig bizonyítás hiányában felmentették a bestialitás vádjára alól.²⁷ A jegyzőkönyveket forgatva még számos érdekes peres ügyet találhatunk, én most ezzel a néhány izgalmas példával igyekeztem bemutatni ezek sokszínűségét.

Több, mint 20 nő ellen indítottak pert lopás vagy csalás miatt. Az esetek többségében kisebb értékű lopásról volt szó, a nagyobb összegek eltulajdonítása, drágább holmik, jószágok zsákmányolása inkább a férfiakra volt jellemző. Találunk azonban kivételeket is. Székely Jánosné például 83 forintot vitt el gazdája ládájából, ezért arra ítélték,

¹⁴ MNL HBML IV.1011.a. 25. k. 204. 1701. szept. 12.

¹⁵ Uo.; uo. 218. 1701. szept. 29.

¹⁶ MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 132. 1697. nov. 13.

¹⁷ Uo. 423. 1699. márc. 2. Az ítéletre l. uo. 438. 1699. márc. 19.

¹⁸ Uo. 552-553. 1699. szept. 24.; 562. 1699. okt. 5.

¹⁹ MNL HBML IV.1011.a. 25. k. 785-786. 1704. máj. 31.

²⁰ Uo. 804. 1704. jún. 26.

²¹ MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 783. 1700. aug. 30.

²² Uo. 782-783. 1700. aug. 30.; 814. 1700. nov. 27.

²³ Uo. 509. 1699. júl. 2.

²⁴ L. pl. Hajdu 1985. 320-321.

²⁵ MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 434. 1699. márc. 19.

²⁶ Uo. 456-457. 1699. ápr. 6.

²⁷ Uo.

hogy „kötelet vetvén nyakáb[an] az hóhér verje meg”.²⁸ Ekkora összegért már házat is lehetett venni akkoriban Debrecenben.²⁹ A hajadon Csoma Ilona pedig 60 forintot zsákmányolt „más ember ládáját felvervén”.³⁰ Büntetésül a hóhér kötelet vetett a leány nyakába, végighordozta a főbb utcákon – miközben azt kellett kiabálnia, hogy halált érdemelne –, majd ezek után még meg is verte.³¹ Azonban, mint azt már említettem, a nőkre nem az ilyen nagy értékű tolvajlások voltak a jellemzőek. Sokkal gyakrabban fordultak elő az olyan esetek, mint például Petri Katái, aki tettestárs volt egy tyúklopásban. A bűntársakat, egy disznópásztort és a nő gazdasszonyát nyakvasra ítélték, Petri Katát viszont – mivel ő parázna is volt – emellett száműzték is a városból.³² Három évvel később szintén nyakvasba tétellel büntették Czirják Jánosnét, aki „más ember lúdját ellopta”.³³ A szoknyát és rokolját eltulajdonító Balog Erzsébetet pedig tette miatt kiverte a hóhér Debrecenből.³⁴

Nem mindig kapunk információt a lopott tárgyakról, értékekről. Ez a helyzet Kisvárdai Erzsébet esetében is, akit gazdasszonya perelt, mert „szolgálója lévén, jószágát ellopta, mely kezéb[en] kapattatott”.³⁵ A büntetésből ítélve – mely kétnapi nyakvas volt – valószínűleg kisebb értékű holmírról volt szó.

Nemcsak tolvajokkal, de csalókkal is találkozhatunk a forrásokban. Kun Jánosné Szabó Erzsébetet azzal vádolták, „hogy praedicator Vecsei Györgyné asszonyom nevével a’ piacon kék gyolcsot, kést, csizmát, fűzőt csalt, és velle elszökött”.³⁶ Az asszony nem tagadta tettét, ezért a hóhér kötelet vetett a nyakába, s kiverte a városból.³⁷

Körülbelül tíz olyan nőt említenek a vizsgált időszakban, akiket boszorkánysággal, varázslással vádoltak, s ők mindannyian asszonyok voltak.³⁸ Vig Györgynét például 1699 októberében ítélték halálra, mert a deliberátum szerint igazolták „a’ tanúk boszorkányságát, oldását, varáslását, emberek éjjeli megnyomását, boszorkányok[na]k reá való vallását, és hogy sok íz[en] boszorkánynak kiáltatott, s elhallgatta, midőn megvesztett emberekért megnyegették, meggyógyította. Halálához közelgető ember ellene kiáltotta, hogy az I[ncatta] gyötri, egy marok füvet adott a’ kezében, melyet azon beteg ember az ágyrul, maga mellől leadott mások láttára. Az orvos asszony is, a’ ki annak előtte sohasem látta, ne[m] ismerte, megmondotta, s ujjal mutatta, hogy az embert az I[ncatta] veszítette meg. Azért hóhér tűzzel égesse meg.”³⁹ Iklódi Istvánné ellen már nem voltak ilyen súlyosak a vádak. Őt szerelmi varázslással vádolták, s azzal, hogy „másokat arra tanított, csábított, hogy midőn az asszonynak vagy leánnak verítéke az étel[en] cseppenne, a’ kinek adna enni, az megszeretné”.⁴⁰ A bejegyzésből megtudjuk, hogy az asszony azt vallotta, dajka korában hallotta ezt valakitől, de ő maga sosem hitt benne. El kellett mondania, hogy kitől hallotta, s mindkettejüket nyakvasra ítélték.

²⁸ MNL HBML IV.1011.a. 25. k. 333. 1702. márc. 22.

²⁹ L. pl. uo. 312. 1702. febr. 27.; 371-372. 1702. jún. 3.

³⁰ Uo. 361. 1702. máj. 18.

³¹ Uo.

³² Uo. 57-58. 1701. febr. 10.

³³ Uo. 847. 1704. nov. 6.

³⁴ Uo. 134. 1701. jún. 2.

³⁵ MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 452. 1699. ápr. 2.

³⁶ MNL HBML IV.1011.a. 25. k. 803. 1704. jún. 26.

³⁷ Uo.

³⁸ A témával kapcsolatban igen alapos kutatást végzett Kristóf Ildikó, aki munkáiban nem csupán a boszorkányperek vádlottjait, de a perek hátterét is részletesen vizsgálta. L. Kristóf 1990a, Kristóf 1990b.

³⁹ MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 566-567. 1699. okt. 12.

⁴⁰ MNL HBML IV.1011.a. 25. k. 722. 1704. febr. 4.

Nagyon gyakori, hogy a nőket a boszorkányság, varázslás mellett egyéb bűncselekményekkel is vádolták, általában paráznasággal. Így történt Kis Györgyné Szabó Kata esetében is. Az asszonyt 1702 novemberében vádolták meg azzal, hogy „*magát ódásb[an], kötésb[en], varáslásb[an], boszorkányságb[an], paráznaságb[an] gyakorlotta*”.⁴¹ Decemberben pedig már meg is hozták az ítéletet, mert boszorkányságát bizonyítottak találták. A delibérátumban felsoroltak néhány olyan cselekedetet, amely „egyértelműen” igazolta bűnösségét. Ilyen volt például, hogy csak az engedélyével lehetett gyógyfüvet szedni, s ha valaki a nélkül próbálta, nem járhatott sikerrel, mert a fű repdesni kezdett. Vagy például, hogy „*olhyat tud ő a' fazék[an] vetni, ha térdig való léssen is, egy szem kása sem maradna benne*”.⁴² „*És több ilyen dolgokrul való varáslási, fűrűszéti, csábítási, hitetési, álnok, tilalmas útonmódon való pénzcsalás*” miatt arra ítélték, hogy „*égettessék meg*”, ám ezt végül arra enyhítették, hogy vigye ki a hóhér az Égető hegyre, és fejezze le.⁴³

Érdeemes megemlíteni, hogy a hasonló perek vádlottjai, illetve a gyanúba keveredők egy része gyógyított. Szabó Zsigmondné például – akit többek között varázslással, boszorkánysággal és paráznasággal vádoltak – azzal védekezett, „*hogy szemgyógyító irral, mely szabados orvoslásnak mestersége, I[ste]n segítségével által sokakkal jól tött, és meghgyógyította, azzal sem I[ste]n, sem ország[ban] törvénye ellen nem vétett*”.⁴⁴ A nyomozás során kiderült, hogy az asszony Földesről szökött el, ahol eljárás is folyt ellene, sőt már Szabolcs vármegye is ítélezett felette. Emiatt a szenátus úgy döntött, nem szükséges Debrecenben is boszorkánypert indítani az asszony ellen, így csupán kitiltották onnan. A Földes és a vármegye által kiszabott ítélet egyébként az volt, hogy tisztítsa magát hitével, s ha ezt nem tudja megtenni, akkor megégetik.⁴⁵

Mindössze hét olyan esetet találtam, ahol a nőket erőszakos bűncselekményekkel vádolták. Ujfalusi Nagy Péterné egyszerre perelte Medgyaszai Szabó Istvánt és annak feleségét 1697 tavaszán. Állítása szerint az asszony elment hozzá, és egy fogóval keményen megverte, „*nyilvánvaló kurvának [sic]*” is szidta, majd a férj is odament, és ő is bántalmazta.⁴⁶ A férfit azt vallotta, hogy felesége csupán beszélgetett a felperessel, amikor az hirtelen felkapta a szénfogót a tűzhelyről, és rátámadt az asszonyra. Ő felesége segítségére sietett, s kicsavarta a fogót Nagy Péterné kezéből, ezért „*doceálván az intendált poenát visszafordulni*” kívánta.⁴⁷ Sajnos az ügy lezárását nem találtam meg, így nem derült ki számomra, kinek a javára ítélt a szenátus. Szintén nem ismerem az ítéletet Szabó Györgyné és Kovács Andrásné perében. Szabó Györgyné azzal vádolta a másik asszonyt, hogy két héttel korábban „*az A[ctor] az I[ncatta] udvarán /:minthogy kerítése nincse[n]:/ által menván, az I[ncatta] potentiose reá támadván a' guzsalyával megverte*”.⁴⁸ Ugyancsak két asszony pereskedett 1701 szeptemberében. Csontos Jánosné szerint Dioszegi Ferencné őt „*reátámadván verte, haját kezire tekervén taglotta, vérit kiontotta, golycsát fejéruil letépte*”.⁴⁹ A szenátus az ügyben „*per non venit*” ítélezett a felperes, Csontos Jánosné javá-

⁴¹ Uo. 454. 1702. nov. 23.

⁴² Uo. 467-468. 1702. dec. 14.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo. 383-386. 1702. jún. 26.

⁴⁵ Uo. 390-391. 1702. jún. 29.; 401-402. 1702. júl. 13.

⁴⁶ MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 52-53. 1697. ápr. 22.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo. 299. 1698. aug. 28.

⁴⁹ MNL HBML IV.1011.a. 25. k. 205. 1701. szept. 12.

ra, mert Dioszegi Ferencné nem jelent meg a törvényszéken. Emiatt az asszony „*in poena potentiae convincáltatik*”.⁵⁰

A vizsgált évek anyagában három olyan nőt találtam, akiket az emberölés egyik minősített esetével, a csecsemőgyilkossággal vádoltak.⁵¹ Közülük ketten viszonylag enyhe büntetést kaptak. Egyikük Hámosi Jánosné Domokos Ilona volt, akit 1699 novemberében vádoltak meg azzal, hogy „*parázñaságbul concipiált gyermeket megölte, a' ganéjb[an] eltakarta*”.⁵² A nő tagadta, hogy megölte az újszülöttet, és azzal védekezett, hogy „*a' kerten általugorván, úgy ment el a' gyermek*” tőle.⁵³ A vádnak tehát azt kellett bizonyítania, hogy a csecsemő nem halva született, hanem a vádlott ölte meg. A tanúk ezt nem igazolták, csupán azt lehetett biztosan tudni, hogy a holtan talált csecsemő valóban az asszony gyermeke. Emiatt, s mert a nő „*másként is féleszű forma személynek*” látszott, arra ítélték, hogy erősen verje meg a hóhér.⁵⁴

Varga Kata már nem volt ilyen szerencsés. A vád szerint a nő „*Isten ítéleti alatt lévő, csúszó-mászó, nyomorult személy*”, akinek „*parázñaságbul két gyermeke lett, mindkettőt megölte, ruhában takarván a' templom eleiben küldötte, s elvettette*”.⁵⁵ A nő azzal védekezett, hogy egy Szegedi nevű koldus megrészegítette, és megerőszakolta, így esett teherbe, a gyermekek közül pedig „*mindkettő halva lett*”.⁵⁶ A tanúk azonban igazolták, hogy a vádlott szülés előtt szándékosan hideg felületre feküdt, hassal lefelé, hogy megölje a magzatokat, eltitkolta a szülés idejét, valamint nem kért segítséget, holott lett volna rá módja. A tanúk gyereksírását is hallottak, ami azt bizonyítja, hogy a csecsemőket élve hozta világra, illetve elmondták, hogy a szülést követően Varga Kata „*a' gyermeket macskák gyanánt elvettetni küldötte*”.⁵⁷ Mindezekért a bíróság arra ítélte, hogy „*hóhér kezébe[en] adattassék, az akasztófa alatt egy veremb[en] vágattassék feje vétettetvén*”.⁵⁸ Rosszabbul is járhatott volna, hiszen Kállay István szerint több magyar városban vízbe fojtással, élve eltemetéssel, valamint elégetéssel büntették az emberölés minősített eseteit.⁵⁹

Az eddig tárgyaltak mellett rögzítettek egyéb vádak is. 1699 szeptemberében Botó Mihálynét például azért állították törvényszék elé, mert „*olhyan személlyel kereskedett, a' ki ne[m] concivis volt*”.⁶⁰ Ugyan nem találtam meg a per folytatását, de ha bebizonyosodott a bűnössége, nagy valószínűséggel pénzbírságot kellett fizetnie, ahogyan a két hónappal korábban elítélt Görény Istvánnak is. Őt ugyanezzel vádolták, s 200 forint bírságra ítélték.⁶¹ Balai Katát azért verte meg a hóhér, s tiltották ki Debrecenből, mert azon kívül, hogy többszöri kicsapása ellenére visszament oda, még egy szentségtörést is elkövetett. „*Kabán, midőn a' praedicator az Úr vacsorája osztogatása alkalmatosságával a' kenyeret néki atta,*

⁵⁰ Uo. 238. 1701. nov. 21.

⁵¹ Az emberölés minősített esetei közé tartozik a gyermek-, a feleség- és a szülőgyilkosság. L. Kállay 1996. 207. Hajdu Lajos ide sorolja még a rablógyilkosságot (ezt Kállay külön kategóriaként tárgyalja), a férjgyilkosságot, nemcsak a szülők, de bármilyen egyenes ági felmenő vagy lemenő és a testvér megölését, a mérgezést vagy megégetést, valamint a magzatölést is. L. Hajdu 1985. 248.

⁵² MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 576. 1699. nov. 30.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo. 587. 1699. dec. 10.

⁵⁵ Uo. 629. 1700. jan. 25.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo. 678-679. 1700. márc. 22.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Kállay 1996. 207.

⁶⁰ MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 555. 1699. szept. 28.

⁶¹ Uo. 524-525. 1699. júl. 13.

*a' templombul kiment, és szájából kipöködöste.*⁶² Egy Bonnár Pap Istvánné nevű asszonyt pedig 1701 júniusában zártak fogházba, amiért „*bázánál hegedültenek, tánczoltanak a' város tilalma ellen*”.⁶³ De érdemes megemlíteni Asztalos Istvánné esetét is, aki „*a' tilalom ellen a' városb[an] páhyinkát hozott, vett és árulta*”.⁶⁴

Az eddig bemutatott példákban már több női panaszost is láthattunk. Voltak köztük olyanok, akik mocskolódás, rágalmazás miatt pereskedtek, volt, aki lopás, és voltak, akik testi sértés miatt. Nézzünk meg néhány egyéb ügyet is. Szabó Jánosné azért indított pert Csizmadia Gergelyné Bába Judit ellen 1701 decemberében, mert az asszony őt korábban megfogatta, és ennek szerette volna megtudni az okát. Az alperes ezt nem is titkolta, részletesen megindokolta tettét. Az általa elmondottakból kiderül, hogy Szabó Jánosné korábban magához hívta egy beteg asszonyt, akinek a gyomra dagadozott, s azt kérdezte tőle, hogy amikor ő volt beteg, hogyan gyógyult meg. Az asszony erre azt felelte, hogy Bába Judit gyógyította meg, mire a beteg hitetlenkedni kezdett: „*Mit beszélsz, dajkaasszony? Mert sokért azt ne[m] merném mondani, mert ő ilyen nyavalyát ne[m] gyógyíthatna meg.*”⁶⁵ Szabóné azonban erősködött, hogy bizony meg fogja gyógyítani őt is. Bába Judit pedig becstelenségnek tartotta, hogy róla ilyen állítottak, s ezzel boszorkányság gyanújába keverték, ezért szerinte méltán fogatta meg az asszonyt.⁶⁶

Morvai Judit Bakos Mihály ellen indított perét is érdemes megemlíteni. A nő azért fordult a szenátushoz, mert Bakos Mihály házasság ígérete mellett elvette a szüzességét, ám azután mégsem akarta feleségül venni. A tárgyaláson a nő azt mondta, hogy most már ő sem vágyik a házasságra, helyette „*kívánnya, adgya megh jegyruháját*”.⁶⁷ A férfi azzal védekezett, hogy az öreganyja nem engedi a frigyet.⁶⁸ Végül a szenátus úgy döntött, fizessen Bakos Mihály 12 forintot Morvai Juditnak a deflorációért, vagyis a szüzesség elvételéért.⁶⁹ Arra utaló szövegrészt nem találtam, hogy a nőt megbüntették, de különösnek kellene tekintenünk, ha nem indítottak volna ellene eljárást a házasság előtti együttlét miatt.

Balesetek és különféle káresetek miatt is fordultak bírósághoz asszonyok Debrecenben. Bányai Istvánné például azért, mert Cseppentő István tulkai „*eltapodták*” őt.⁷⁰ Cseppentőnek emiatt fizetnie kellett az asszonynak 6 forintot, annyit, amennyit az egyik jószág ért.⁷¹ Özvegy Vecsei Péterné pedig egy elpusztult ló miatt hívta perbe Kádas Pétert 1703 márciusában. A férfi Vecseiné szolgája volt, és amikor az özvegy utasítása szerint 1702-ben elment egy vásárba, az úton gondatlansága miatt elpusztult a nő egyik lova. Hiába próbálta megmagyarázni a történeteket, arra ítélték, hogy fizesse ki a ló árát.⁷²

A debreceni asszonyok a nekik járó örökségekért is harcba szálltak. Félhalmi Jánosné Cantor Erzsébet testvérétől, Nagy Istvánné Cantor Dorottyától követelte atyai örök-

⁶² MNL HBML. IV.1011.a. 25. k. 308. 1702. febr. 27. Az ítéletet l. uo. 329. 1702. márc. 20.

⁶³ Uo. 148. 1701. jún. 9.

⁶⁴ Uo. 358. 1702. máj. 15.

⁶⁵ Uo. 250-251. 1701. dec. 8.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo. 612. 1703. jún. 11.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Uo. 615. 1703. jún. 11.

⁷⁰ Uo. 825. 1704. aug. 25.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo. 533-534. 1703. márc. 1.

ségük felét.⁷³ Szintén örökségről van szó, csak kicsit másként, Katona Péterné és előző házasságából született fia, Oláh Szabó János perében. Az asszony azért fordult a szenátushoz, mert fia nem adott neki „*contractus levelet*”, vagyis szerződést, írásbeli megállapodást arról, hogy őt Katonáné 108 forinttal kielégítette (ti. az apai örökségről van szó). A férfi tagadta, hogy megelégedett az összeggel, s azt állította, nem mondott le a követeléseiről.⁷⁴ Egy héttel később pedig már ő perelte anyját.⁷⁵

A perek kapcsán a pereskedők és a vádlottak mellett szakértő asszonyokkal is találkozunk a jegyzőkönyvekben. A bábáknak igen fontos szerepük volt a paráznasággal kapcsolatos perekben. Vizsgálták többek között csecsemők korát és fejlettségét, leányok érintetlenségét, de ismerünk olyan esetet is, amikor azt kellett megállapítaniuk, hogy egy házasságtöréssel vádolt asszony állapotos volt-e. Kurucz Istvánnét 1700 tavaszán vádolták meg azzal, hogy elszökött férjétől egy másik férfival, s vele együtt élt, paráználkodott. A házasságtörésért az asszonyt és szeretőjét is fejezsztésre ítélték, majd a döntést mégis elhalasztották, mert Kurucz Istvánné két hónapos terhesnek vallotta magát.⁷⁶ A bábák feladata volt kideríteni, valóban az-e. A vizsgálat során megállapították, hogy az asszony nem vár gyermeket, „*vagyon ugyan valami kis csomó méhe körül, de az sem gyermek*”.⁷⁷ Így a bíróság úgy döntött, végre lehet hajtani a halálos ítéletet.⁷⁸

A különféle ingatlaneladásokat rögzítő „fassiók” is sok debreceni nő, főként asszony nevét őrizték meg. Az 1697 és 1705 közötti körülbelül 500 ilyen forrásrésznek kicsivel több, mint egyötöde említ nőket eladóként. Többségük özvegyasszony, de vannak közöttük asszonyok, sőt hajadonok is. A vevők között már kevesebb nővel találkozunk, számuk nem éri el a húszat. Ők mindannyian asszonyok és özvegyasszonyok voltak. (A vizsgálat csak az önálló ingatlanvásárlásokra irányult, nem vettem számításba azokat az eseteket, melyekben az asszonyok férjükkel együtt vásároltak házat, telket, esetleg szőlőt.)

Tulajdonosnőkkel más formában is találkozunk a bejegyzések olvasásakor. Többször előfordult, hogy a városi tanács olyan házat adott el, amelynek eredeti tulajdonosa asszony vagy özvegyasszony volt. 1700 márciusában például néhai Szatai Istvánné telkét adták el, mely „*a' vásásra szállott*”.⁷⁹ Egy évvel később pedig Piski Andrásné háztelkét, amely „*portiója elől elsőkéven a' vásásra szállott*”.⁸⁰ De találunk olyan eladott házat, telket, egyebet is, amelyet egykori tulajdonosai asszonyoktól örököltek. Ilyen volt az a bolt is, melyet Turi Borbély Erzsébet – aki a kabai prédikátor hitvese volt – örökölt meg édesanyjától, s adott el 1704 decemberében.⁸¹ Deák János pedig egy olyan házrészt adott el, amely „*Orbán Mátyásnével adósságb[an] elbecsültetett*”, s így lett az övé.⁸² Hasonlóan Szekeeres István fivérével együtt eladta házbéli részét egy olyan házból, mely néhai Szarka Péternétől „*bizonyos adósságban (...) devolváltatott volt*” az édesapjukra.⁸³

⁷³ MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 801-802. 1700. okt. 4.

⁷⁴ Uo. 725. 1700. jún. 7.

⁷⁵ Uo. 730. 1700. jún. 14.

⁷⁶ Uo. 724-725. 1700. jún. 7.

⁷⁷ Uo. 729. 1700. jún. 13.

⁷⁸ Uo. 787. 1700. szept. 2.

⁷⁹ Uo. 656. 1700. márc. 8.

⁸⁰ MNL HBML IV.1011.a. 25. k. 120. 1701. ápr. 25.

⁸¹ Uo. 924. 1704. dec. 30.

⁸² MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 578. 1699. nov. 30.

⁸³ Uo. 680. 1700. márc. 22.

A források egy másik szempont szerint is rögzítették az ingatlanforgalomban részes nők neveit. Amikor bejegyezték a jegyzőkönyvekbe egy ház, telek, stb. eladását, átruházását, akkor igyekeztek egyértelműen feltüntetni, hogy pontosan melyik ingatlanról van szó. Ezért amellet, hogy megadták az utcát – szőlő esetében a kertet, dűlőt – s azt, hogy az utca melyik részén található, lejegyezték a szomszédokat is. Így már egyértelműen be lehetett azonosítani, melyik is a szóban forgó ingatlan. A szomszédok között pedig mintegy hetven esetben említenek asszonyokat, özvegyasszonyokat. Például egy debreceni férfi, Nagy Gáspár „*a Péterffia uczában, napnyugoti soron, délriül Szendrei Miklósne, északerul Kis Mátyás házok szomszédóságában lévő pusztá telekjél*” adta el 14 forintért Bátori Pálnak és utódainak.⁸⁴

Lássuk részletesebben is az eladók között szereplő nőket. Én három fő szempont alapján vizsgáltam őket. Az első, hogy milyen volt a családi állapotuk, vagyis férjnél voltak-e, özvegyek, esetleg hajadonok voltak-e. A második, hogy hogyan jutottak hozzá az ingatlanhoz, s végül, hogy miért adták el azokat. A fassiók között kicsivel több, mint hetven olyat találunk, amely asszonyokat említ, körülbelül negyvenet, amely özvegyasszonyokat, és tíz körüli azok száma, amelyekben hajadonok szerepelnek.⁸⁵ Ahogy azt már fentebb láthattuk, az özvegyi állapotot nem jelölték minden esetben, így könnyen előfordulhat, hogy az ezekben a bejegyzésekben szereplő asszonyok között is voltak özvegyek. Jól mutatja ezt Öreg Fekete Mihályné esete, akit három hasonló szövegrészben is említenek, ám csak az utolsóból derül ki egyértelműen, hogy özvegy volt. Először akkor kerül elő, amikor 1699 májusában elcseréli férjével közösen szerzett házát az unokája, Fekete Mihály házára. A férfinak a ház mellé további 100 forintot is kellett fizetnie.⁸⁶ Az asszony a cserélt házat rögtön el is adta „*nagy szükségéitül viseltetvén*”.⁸⁷ Tíz hónappal később pedig arról olvashatunk, hogy unokája nem fizette ki a 100 forintot, ezért a ház visszaszállt a nőre, aki azt eladta lányának és vejének. Ebben a bejegyzésben már feltüntették a neve mellett a „*relicta*”, vagyis özvegy kifejezést.⁸⁸ Igaz, a csere körülményei már az első forrásrészben utalnak némiképp az özvegyiségre, hiszen Öreg Fekete Mihályné „*anyai indulattyából viseltetvén, és mostani öregségéb[en], gyámoltalanságátul és sok adósságának megfizetésitül is kénszerítettvén*” cserélte el házát.⁸⁹ Az említett harmadik bejegyzés további érdekességeket is tartalmaz. A ház eladásának feltétele volt ugyanis, hogy az özvegyet lánya és veje haláláig tartsa el, s ha meghal, tisztességesen el is temetessék. „*Addig pengig a' szappanfőző házat birhassa.*”⁹⁰

Vannak olyan esetek, amikor biztosak lehetünk benne, hogy férjes asszonyról van szó. Többször előfordul például az a kifejezés, hogy egy nő „*ura akaratóból*” adott el valamit. „*Csomós Péter felesége, Kariszte Ilona Hatvan uczáb[an] (...) lévő házát, említett ura akarattýából, a' mint mondgya, atta örök árron*” 1703 decemberében egy férfinak és családjának.⁹¹ Vagy például 1704 júniusában egy Binó Jánosné nevű asszony adta el házát „*ura*

⁸⁴ Uo. 226. 1698. ápr. 10.

⁸⁵ Itt sem adok meg pontos számokat, mert a nők családi állapota vagy az adásvétel során betöltött szerepe nem minden esetben egyértelmű.

⁸⁶ MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 463. 1699. máj. 6.

⁸⁷ Uo. 475. 1699. máj. 16.

⁸⁸ Uo. 668. 1700. márc. 15.

⁸⁹ Uo. 463. 1699. máj. 6.

⁹⁰ Uo. 668. 1700. márc. 15.

⁹¹ MNL HBML IV.1011.a. 25. k. 690-691. 1703. dec. 12.

akarattýábul, ki az hadakb[an] vagon”.⁹² Ezek a szövegrészek azt az érzést keltik olvasó-jukban, mintha a bennük szereplő nők csupán férjük akaratát, parancsát teljesítették volna. Azonban találunk olyan forrásrészt is, amely mást sugall. Nagy Sándorné Kontár Erzsébet „*ura megedgyezett akarattýábul*” értékesítette kerti szőlőjét.⁹³ Ez a „*megedgyezett akarát*” pedig arra enged következtetni, hogy a férj beleegyezésével, s nem utasítására történt az eladás. Gyakori volt az is, hogy egy asszony előző férjével együtt szerzett vagy tőle megörökölt ingatlant adott el, ami azt jelzi, hogy újra férjhez ment, vagyis a bejegyzés keletkezésekor nagy valószínűséggel házas volt. Deső Istvánné Magyar Erzsébet például 1704 szeptemberében adta el házát, melyet „*elébbeni férjével, Kovács Andrásval szerzett*”.⁹⁴ A legegyszerűbb dolgunk mégis akkor van, amikor a szövegrész egyértelműen tartalmazza a családi állapotot. Ilyen a már említett Turi Borbély Erzsébet esete is, akiről fontosnak tartották megjegyezni a bejegyzésben, hogy a forrás keletkezésekor a kabai prédikátor házastársa volt. De említhetjük Mező Sárát is, aki Bélteki János szatmárnémeti prédikátor felesége volt, s apjáról rászállt házrészét adta el.⁹⁵

Amikor egy nőnek csupán a születési neve került rögzítésre, nagy eséllyel hajadon volt, de azért természetesen itt sem lehetünk ebben teljesen biztosak. Egy 1698. szeptemberi bejegyzés szerint Szilágyi Mátyás leánya, Szilágyi Anna adta el „*attyáruul reászállott házát*”.⁹⁶ Még árulkodóbb, amikor nővérekről van szó, s közülük valakinek az asszonyneve, valakinek pedig a születési neve szerepel a szövegben. Ekkor joggal gondolható, hogy utóbbi még leány volt. Jó példa erre Hatvani Erzsébet és Sándor Ferencné Hatvani Kató esete, akik 1704 áprilisában adták el „*attyokrul, Hatvani Istvánnul álló, reájok szállott házokat*”.⁹⁷ Ez egész egyértelműnek tűnik, a teljes bizonyosságot azonban az jelenti, ha a név mellett szerepel maga a hajadon jelző is. Szilágyi Szabó Erzsébet és Zilahy Szilágyi Sára „*in capillis*”; vagyis férjzetlen leányok 1704 februárjában adtak el egy „*telekecskét*”.⁹⁸ A mindössze 14 esztendő Baranyi Kata, szintén „*in capillis*”, pedig 1698 májusában vált meg a nagyapjától örökölt háztelek felétől.⁹⁹

A bejegyzésekből körülbelül az esetek felében kapunk információt arra vonatkozóan, hogy ezek a lányok, asszonyok hogyan jutottak hozzá az általuk eladott ingatlanokhoz. A fent említett példákban már két lehetőséggel találkoztunk is. Az egyik az örökség. Ez már a pereskedések kapcsán is előkerült. A bejegyzések döntő többsége ezt említi. Leggyakrabban atyai örökségről van szó, de találkozunk anyáról, nagyszülőről, s férjről „*álló*” ingatlanokkal is. Nem meglepő, hogy a forrásban előforduló hajadonok mindegyike örökséget adott el, ahogyan az sem, hogy az özvegyasszonyok többsége néhai férjükkal közösen szerzett házat, telket vagy szőlőt. Az említett Öreg Fekete Mihályné is „*urával edgyütt acquirált házát*” cserélte, majd adta el.¹⁰⁰ Ez tehát a másik lehetőség, a férjjel közösen vásárolt ingatlan. Mivel a vevők között is találkozunk nőekkel – igaz, kis számban –, azon sem kell különösebben meglepődnünk, hogy voltak, akik saját

⁹² Uo. 790. 1704. jún. 2.

⁹³ Uo. 767. 1704. ápr. 18.

⁹⁴ Uo. 829. 1704. szept. 5.

⁹⁵ MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 41. 1697. márc. 12.

⁹⁶ Uo. 309. 1698. szept. 9.

⁹⁷ MNL HBML IV.1011.a. 25. k. 829. 1704. szept. 5.

⁹⁸ Uo. 738. 1704. febr. 28.

⁹⁹ MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 250. 1698. máj. 30.

¹⁰⁰ Uo. 463. 1699. máj. 6.

maguk vásárolta tulajdont adtak el. Bodnár Ferencné például 1702 májusában értékesítette telkét, melyet „*ne[m] régen vett volt*”.¹⁰¹

Érdeemes megvizsgálni azt is, hogy miért váltak meg ezektől az ingatlanoktól. Asszonyok esetében igen valószínű, hogy a megörökölt házra, telekre nem volt szükségük, hiszen a férjükkel laktak, és bizonyára jobb hasznát vették az ingatlanok árának. Mivel ebben nincs semmi rendkívüli, nyilván nem tartották fontosnak rögzíteni a jegyzőkönyvekben. De vajon milyen egyéb okok vezethettek még ingatlaneladáshoz? A legtöbb szövegrész nem tartalmaz indoklást, de azért találunk érdekes információkat ezzel kapcsolatban. Összesen 29 indoklást tartalmazó bejegyzést találtam, ezek többsége özvegyasszonyokhoz kapcsolódik, akik közül a legtöbben szegénységre és az árváik eltartására hivatkoztak. Özvegy Farkas Mihályné „*feles neveletlen árváival az szegénységtül viseltetvén*” adta el háztelkét 1700 márciusában.¹⁰² Özvegy Balla Jánosné is hasonló helyzetben volt. Ő a házát adta el „*leányával edgyütt /:kit is legközelebb illet azon ház:/, minthogy a’ leány is neveletlen, s szegénysége, s öregsége miatt sem magát, sem a’ leánt ne[m] tarthattya különben*”.¹⁰³

Többször előfordul adósság említése is. Öreg Fekete Mihálynénál már láttunk erre példát. Nála nem írtak bővebben az adósságról, nem derül ki, hogy a saját tartozásáról van-e szó, vagy pedig néhai férje hagyta rá azt. Írtak viszont néhai Takács István özvegye, Illyés Anna esetében, aki „*említett urának adósságáért*” volt kénytelen eladni kerti szőlőjét.¹⁰⁴ Ugyanígy járt Gulyás Mihály özvegye, Dobos Ilona is, aki „*nehai férjével acquirált és épített házát, reaszállott sok adósságitul kényszerítettvén*” adta el 1702 júniusában.¹⁰⁵ Ők tehát elhunyt házastársuk adósságát örökölték meg. Pesthi Mihályné Szentesi Margit viszont a néhai férjével közösen felvett adósságról beszélt, amikor eladta házát a fiának. Az adásvételnél azt is rögzítették, hogy a férfinak az asszonyt haláláig tisztességgel el kell tartania, halála után pedig eltemettetnie.¹⁰⁶

Özvegy Cassai Szabó Andrásné fiaival együtt adott el egy házat 1698 májusában, „*minthogy itt ne[m] laknak, s hasznát ne[m] vehetik*”.¹⁰⁷ Pásztor Jánosné pedig egyszerűen azzal indokolta döntését, hogy özvegyiségre jutott.¹⁰⁸

Nem csupán az özvegyek hivatkoztak szegénységre. Czéni Erzsébet és Czéni Sára, hajadon nővérek, szüleiktől örökölt házukat kényszerültek eladni „*elégtelenek lévén conserválására*”.¹⁰⁹ A távol lakás sem csak özvegyeknél kerül elő. Károlyi Mártonné például – aki a bejegyzés keletkezésekor Kállóban lakott – előző férjétől örökölt házát adta el, „*minthogy itt ne[m] lakása miatt ne[m] bírhattya, s adós is felessel*”.¹¹⁰

A legtöbben ezekhez hasonló indokokat fogalmaztak meg, vagyis szegénységre, szűkségre, adósságra, valamint más településen élésre hivatkoztak. Varga Dávidné Szabó Annának ugyanakkor azért kellett eladnia a házát, mert férjét száműzték Debrecenből, s emiatt ő sem maradhatott. Az asszony apai örökségként szerezte a szóban forgó

¹⁰¹ MNL HBML IV.1011.a. 25. k. 368. 1702. máj. 23.

¹⁰² MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 669-670. 1700. márc. 17.

¹⁰³ Uo. 279. 1698. júl. 11.

¹⁰⁴ Uo. 684. 1700. márc. 27.

¹⁰⁵ MNL HBML IV.1011.a. 25. k. 371-372. 1702. jún. 3.

¹⁰⁶ Uo. 543. 1703. márc. 8.

¹⁰⁷ MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 249. 1698. máj. 29.

¹⁰⁸ MNL HBML IV.1011.a. 25. k. 753. 1704. márc. 26.

¹⁰⁹ MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 709. 1700. máj. 5.

¹¹⁰ Uo. 459-460. 1699. ápr. 28.

házat, s a bejegyzés szerint „*ura proscriptiojéért városb[an] lakása nem engettetik*”, ezért el kellett költöznie.¹¹¹

A női vevőkkel kapcsolatban is találunk érdekes eseteket. Több olyan asszonnyal is találkozunk a jegyzőkönyvekben, akik testvéreiktől vásárolták meg az örökölt ingatlan testvéreknek jutott részeit. A már említett Mező Sárától is így vette meg Harsányi Ferencné Mező Anna az apjuk által örökölt ház ráhagyott részét.¹¹²

A fassiókban nemcsak szegény özvegyek lelhetőek fel. A vevők között nagy arányban voltak jelen olyan özvegyasszonyok, akiknek egyike-másika igen tekintélyes összegért vett magának ingatlant. Így például Lenthí János tiszteletes özvegye, Ungvári Judit, aki 430 forintért vásárolt házat 1700 augusztusában.¹¹³ Érdeemes megemlítenünk özvegy Gellért Jánosné esetét is. Ő 1699 májusában fiaival vette meg egy városra maradt ház felét 180 forintért. Itt nem az összeg az igazán érdekes, hanem az, hogy „*néhai Gellért János sokszori szolgáltyáért, s fizetéséért*” adta el a városvezetés éppen nekik a házrészét.¹¹⁴

Láthattuk, hogy az ingatlaneladások egy részét az asszonyok, özvegyasszonyok adósága tette szükségessé. Adós nők mellett azonban hitelező asszonyokat is találunk Debrecenben. Többször előkerül például Báthori Szabó Andrásné neve. 1701 februárjában Kerékgyártó Jánosnéól követelte vissza 51 forintját, Sajtos Györgytől 12 forintját, Szappanos Szabó Mihálytól pedig 250 forintját.¹¹⁵ Ugyanez év áprilisában Szattmári Jánost perelte 11 forint 56 dénár adósság miatt, majd októberben ismét Kerékgyártó Jánosné 55 forint miatt, 1704 áprilisában pedig Hajos János tartozott neki 42 forinttal, s még sorolhatnánk.¹¹⁶ De nem ő volt az egyetlen ilyen asszony. Lenthí Jánosné is a szenátushoz fordult 1700 júniusában Pap Istvánné 102 forintos tartozása miatt, amelyet rögtön meg is ítélték neki.¹¹⁷ Így tett Fekete Györgyné is, akit fia képviselt az Erdődi Péter elleni perében. A férfi négy cseber borral tartozott az asszonynak, s előzőleg azt ígérte, hogy jó minőségű borból fogja ezt megadni. Az ital azonban, melyet neki adott, rossz minőségű, „*lőrénél is alább való*” volt, ezért „*fogadása szerint duplummal tartozik*”.¹¹⁸ Erdődi Péter szerint drága bort adott a felperesnek, de véleményével egyedül maradt, és három napon belül meg kellett adnia a további négy cseber italt is.¹¹⁹

Nem csak perekkel és adás-vételekkel összefüggésben jelennek meg nők a vizsgált forrásokban. A tanács rendelkezései között is találunk olyanokat, melyek nőkre vonatkoznak.

1699 januárjában például azt mondták ki, hogy „*a' Nemes Tanács és Communitasbeli becsülletes személyek relicáiáit éltekig, vagy míg uruk nevét viselik, vagy míg olyan gyermekek ne[m]*

¹¹¹ Uo. 87. 1697. jún. 25.

¹¹² Uo. 41. 1697. márc. 12.

¹¹³ Uo. 780. 1700. aug. 26. Ez az összeg jelentősnek számított, töredékéért is lehetett házat venni ekkor Debrecenben.

¹¹⁴ Uo. 480. 1699. máj. 29.

¹¹⁵ Kerékgyártónéra l. MNL HBML IV.1011.a. 25. k. 55. 1701. febr. 5.; Sajtosra l. uo. 56. old. 1701. febr. 5.; Szappanos Szabóra l. uo. 58. 1701. febr. 10.

¹¹⁶ Szattmárirra l. uo. 114. 1701. ápr. 25.; Kerékgyártónéra l. uo. 221. 1701. okt. 1.; Hajosra l. uo. 758. 1704. ápr. 7.

¹¹⁷ MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 746. 1700. jún. 28.

¹¹⁸ Uo. 638. 1700. febr. 1.

¹¹⁹ Uo.; Fekete Györgynét csak az ügy korábbi bejegyzéseiben említik. L. uo. 330. 1698. nov. 27.; 332. 1698. dec. 1.; 335. 1698. dec. 4.; 403. 1699. febr. 16.

nevelkedik, a'ki a' gazdaságot viselhesse, azon szabadsággal, jussal éllyenek, mint férjek idejében".¹²⁰ Az özvegyekkel a céhek is törődtek. 1703 májusában például a Fazekas Céh kérte a városi tanácsot, hogy engedélyezze a szegény özvegyeknek a pipakészítést. A tanács ezt azzal a feltétellel engedte meg, hogy az így elkészített pipákat az özvegyek csak a város-on kívül, „*külsőke[ne]k*” árulhassák.¹²¹ Egy 1704. februári bejegyzésben pedig azt láthatjuk, hogy a Varga Céhben miként igyekeztek segíteni a mesterek özvegyeit. „*A becsülletes varga czéh repraesentállya, hogy a' vargalegények dolgában eddig sok rendeletlenség volt, azért, mint más jó rendű czéhekben[en], atyamester által oda, az hova a' szükség hozza, elsőb[en] öreg mesterekhez, özvegyasszonyokhoz, s az után renddel adattassanak a' vargalegények.*”¹²² El akarták érni, hogy a legények elsősorban azoknak segédkezzenek, akik a leginkább rászorultak erre, s ebbe a csoportba tartoztak az özvegyek is. De a következő hónapban a Szűcs Céh is ugyanerről rendelkezett.¹²³ Egy 1701. júniusi szövegrészben pedig a Csizmadia Céh értesítette arról a tanácsot, hogy egy Sándor Jánosné nevű özvegy – „*keinek férje magát felakasztotta*” – kérvényezte, hogy folytathassa férje mesterségét, s ezt engedélyezték is, „*hogy szegény gyermekit táplálhassa*”.¹²⁴

A város vezetősége a fiatalabbakra is gondolt. 1700 decemberéből olvashatjuk, hogy amikor a prédikátorokat és professzorokat bejegyezték jövő évi hivatalukba, azt is kiemelték, hogy a prédikátoroknak meg kell mondani: „*a' szokás szerint a' leányokat tanácsák, mert az idei elműlatása is ne[m] kicsiny defectus ók[egye]lmekben*”.¹²⁵ Gondot fordítottak tehát a lányok taníttatására is.¹²⁶ Az árvák sorsát is figyelemmel kísérték: 1701 szeptemberében például az árván maradt Köntös Erzsókot bízta nagyanyja, Várad Mihályné gondjaira, s még arra is kijelöltek valakit, hogy „*az árvának javait ki is inventáltassák*”.¹²⁷

A jegyzőkönyveket lapozgatva olyan izgalmas bejegyzésekre is rábukkanhatunk, mint az 1699. júliusi szövegrész, mely „*elmeháborodott*” asszonyokról számol be. E szerint „*Istennek irtóztató nagy ítéleti egynehány embereken megesett, elméjük megháborodásával, nevezetesen két asszonyember régtől fogva lánczon tartatik a' város istállójánál, már meg is fűroztetennek, de csak-ugyan ne[m] használ*”.¹²⁸ A két nőt ezek szerint a város istállójánál tartották megláncolva, és fűroztéssel próbálták őket meggyógyítani, sikertelenül.

Összegzésként elmondható, hogy a forrásokot olvasva igen sokszínű, változatos képet kapunk a debreceni és környékbeli nőkről, asszonyokról. Kereskedtek, mesterségeket űztek, pereskedtek, ingatlanokat adtak-vettek. A perekből látszik, hogy számos bűncselekményt követtek el. Voltak köztük rossz életűek, erkölcstelenek, de nagy tekintéllyel bíró, vagyonos asszonyok is, és többségében igyekeztek megőrizni jó hírnevüket, feddhetetlenségüket. Találunk több példát is arra, hogy bizonyos ügyekben férjük kép-

¹²⁰ Uo. 371. 1699. jan. 7.

¹²¹ MNL HBML IV.1011.a. 25. k. 605. 1703. máj. 21.

¹²² Uo. 736. 1704. febr. 25.

¹²³ Uo. 750-751. 1704. márc. 10.

¹²⁴ Uo. 154-155. 1701. jún. 16.

¹²⁵ MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 826-827. 1700. dec. 12.

¹²⁶ A lányok oktatása – mely az egyházi nevelés keretében folyt – már ekkor is igen fontos volt a városvezetők számára, s néhány évvel később, 1708-ban megszületett az első átfogó rendelkezés a református lányiskolákkal kapcsolatban. L. Rác 1981. 454.

¹²⁷ MNL HBML IV.1011.a. 25. k. 206. 1701. szept. 15.

¹²⁸ MNL HBML IV.1011.a. 24. k. 532. 1699. júl. 19.

viselte őket. Olyan asszonnyal is találkozunk viszont, aki a férjével közösen vett házról később egyedül rendelkezett, azt sajátjaként adta tovább.¹²⁹

A felsoroltakon kívül más bejegyzéseket is lehetne itt példaként idézni, melyek nők-höz kapcsolódnak – például 1698 januárjában feljegyezték Komáromi István egykori főbíró feleségének, Marjalaki Annának a temetését –,¹³⁰ de úgy gondolom, a bemutatott esetek fényében is kellően jól látszik a debreceni nők, asszonyok világa, és ezek a példák egyúttal segíthetnek bennünket abban, hogy megjelöljük mindennapjaik vizsgálatának, kutatásának további irányait.

¹²⁹ Előbbire l. pl. uo. 283. 1698. júl. 25., utóbbira l. MNL HBML IV.1011.a. 25. k. 450. 1702. okt. 19.

¹³⁰ Uo. 185-186. 1698. jan. 26.

Rita Papp

Women in the Magistrate Reports of Debrecen (1697–1705)

In my study, I examine the representation of girls and women in the magistrate reports of Debrecen between 1697 and 1705. These are very exciting resources, which allow a glimpse into the contemporary everyday life of Debrecen. First, I present women's role in various lawsuits, for instance, what they were accused of in most cases, or what they litigated for. Next, I summarize how we can meet them as a merchant, a customer of bookings, or in some other form, in the entries relating to property sales. Finally, I present some examples on how these appear in particular council and guild provisions.

Források

- MNL HBML
IV.1011.a. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára.
Debrecen Város Tanácsának iratai. Tanácsülési és közgyűlési jegyzőkönyvek.

Szakirodalom

- Hajdu 1985. Hajdu Lajos: Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. Bp., 1985.
- Kállay 1996. Kállay István: Városi bíraskodás Magyarországon 1686–1848. Bp., 1996.
- Kristóf 1990a. Kristóf Ildikó: Boszorkányok, „Orvos Asszonyok” és „Parázna Személyek” a XVI-XVIII. századi Debrecenben. In: Ethnographia, 101. évf. (1990) 3-4. sz. 438-466.
- Kristóf 1990b. Kristóf Ildikó: Büjös bájosok bűne: Boszorkányvád Debrecenben. In: Rubicon, 1. évf. (1990) 2. sz. 18-20.
- M. Antalóczy 2001. M. Antalóczy Ildikó: Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. század közepén. Debrecen, 2001.
- Rác 1981. Rác István (szerk.): Debrecen története. 2. kötet. Debrecen, 1981.
- Szendiné 2005. Szendiné Orvos Erzsébet: Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1606–1610. PhD-értekezés, 2005.
- Vajda 2004. Vajda Mária: Szexuális bűnök és büntetések a XVIII. századi puritán Debrecenben és környékén. In: Tisicum: a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, XIV. Szolnok, (2004). 251-267. Online: http://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_JNSZ_Evkonyv_2004/?pg=252&layout=s (Utolsó letöltés: 2015. május 20.)

Takács József

Visszapillantás a Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár és Könyvtár első húsz évére¹

II. János Pál pápa 1993. május 31-én keltezett *Hungarorum gens* kezdetű apostoli dekretumával rendezte a magyarországi római katolikus egyházmegyéek határait, és új egyházmegyeként (a kaposváriin kívül) létrehozta a Debrecen-Nyíregyházi Püspökséget, melyhez Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megyék tartoznak. Ugyanazon év június 15-én iktatták be hivatalába Debrecenben a Szent Anna-székesegyházban Bosák Nándort, az egyházmegye első püspökét. Tulajdonképpen a beiktatás dátumával vette (vehette) kezdetét az egyházmegye strukturájának kialakítása, és intézményeinek létrehozása.

A levéltárat és könyvtárat magába foglaló egyházmegyei gyűjtemény létrehozását az egyházmegye püspöke 1995 elején kezdeményezte abból a célból, hogy az egyházmegye területén a pap nélkül maradt plébániák (és a hozzájuk tartozó filiák) könyv és iratanyagát a pusztulástól, elkallódástól megmentsse.

Kevésbé közismert, hogy az egyházi felfogás saját történelmi levéltáraitra a keresztyén közösségek emlékezetének megőrzési helyeként tekint. A levéltárak őrzik meg az egyházi közösség történelmi fejlődésének forrásait, a pasztorális, a liturgikus, a nevelő és segítő tevékenységre vonatkozó forrásokat, továbbá azokat, melyek egyes személyek és szerzetesrendek, társulatok, stb. tevékenységére vonatkoznak. Az egyházi terminológia funkciójukat tekintve háromféle levéltárat különböztet meg: a kurrens levéltárat, mely az adott intézmény működésének, vezetésének dokumentumait gyűjti; a történelmi levéltárat, amely a történelmi forrásértékkel rendelkező iratanyagok őrzési helye; és az ún. egyházmegyei titkos levéltárat, amelyben lelkiismereti, erkölcsi ügyek dokumentumait tárolják. Maga a hatályos Egyházi Törvénykönyv – az 1983. január 25-én életbe léptetett Codex Iuris Canonici – vonatkozó kánonjai (azaz a 486., a 489. és a 491. 2. §) mindhárom típusú/fajtájú levéltár létesítését előírják az egyes egyházmegyéekben. Az utóbbi rendelkezést – tárgyunk szempontjából fontos volta miatt – szó szerint idézem:

„Gondoskodjék a megyéspüspök arról is, hogy az egyházmegyében legyen történelmi levéltár, és a történelmi értékű okmányokat abban őrizze gondosan, módszeresen elhelyezve.”

1995 januárjában – amikor az egyházmegye első sematizmusának kiadási előkészületei zajlottak – adatkérő levél ment az egyházmegye valamennyi plébániájára, melyben – egyebek között – a náluk őrzött könyv és levéltári anyag mennyiségét is tudakoltuk. A körkérésre csak tájékoztató jellegű (hiányos, pontatlan) válaszok érkeztek, érkezhettek. A tervezéshez mégis ez volt az egyetlen kiindulási adatsorunk. A begyűjtendő anyag elhelyezésére 1995 őszén a püspökség épületében (a Varga u. 4. szám alatt) egy kb. 60 négyzetméteres alapterületű, 4 db délre nyíló ablakkal ellátott helyiség lett kijelölve. A tároló állványok kiválasztását széleskörű tájékozódás előzte meg: egyebek közt a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (Debrecen), a Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár (Debrecen) irattároló polcrendszerének megtekintése, kiállított mintadarabok tanulmá-

¹ A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára által rendezett 42. Hajdú-Bihar Megyei Levéltári Napok keretében 2015. november 24-én elhangzott előadás.

nyozása, s végül 6 cégtől való ajánlatkérés (s ezek kiértékelése), valamint egy referencia megtekintése. Olyan kapcsolható fémpolcos állványrendszer beszerzése mellett döntötünk, amely csavarkötés nélkül összeállítható, és egyszerűen, gyorsan szerelhető elemekből áll, felülete pedig korszerű, műanyag porszórási technológiával készült.

Egy, azóta már nem létező bank által nyújtott pályázati úton nyert támogatásból került sor az állványok beszerzésére, melyek október 3-án érkeztek meg, s felszerelésük mintegy két hetet vett igénybe. Az esti órákban – amikor a munkában részt vevők száma már rendszerint megfogyatkozott – maga a megyéspüspök is bekapcsolódott a szerelésbe, ami a jelenlévőkre mély benyomást gyakorolt.

A könyv- és iratanyagok a vidéki helyszínekről való beszállítása 1995 októberében vette kezdetét, melyet komoly logisztikai tervezés előzött meg.

A megyéspüspök a munkák előmozdítása céljából 1995 novemberében körlevelet intézett a plébánosokhoz, melyben tájékoztatta őket, hogy a pap nélkül maradt plébániákról a folyó ügyek intézéséhez nélkülözhetetlen kurrens irattár, valamint az anyakönyvek kivételével valamennyi irat az egyházmegye központjába fog kerülni. Javasolta, hogy a szállításra kerülő anyagot lehetőleg egy helyen gyűjtsék össze, s az iratokat – eredeti rendjük megtartásával – rakják kartondobozokba. A későbbiekre nézve nagyon hasznosnak bizonyult az a kérése, hogy aki teheti, a Debrecenbe való beszállítást végezze el maga. Ezzel a felkínált lehetőséggel többen is éltek.

A püspökségi székház északkeleti szárnyának földszintjén elhelyezkedő, polcos állványokkal betelepített – az imént már említett – terem bejárattal átellenben levő rövidebb oldala mentén, 50 cm széles polcokon kaptak helyet a beérkezett levéltári dokumentumok. Ez az igen szerény helyszín és a mennyiségét tekintve még szerényebb iratanyag alkotta eleinte az – Egyházmegyei Könyvtárral egy gyűjteményt/intézményt képező – Egyházmegyei Levéltárat, melynek alapítólevelét 1995. december 30-án írta alá Bosák Nándor megyéspüspök. A gyűjtemény létrehozását az a szándék vezette – olvasható a dokumentumban –, hogy „a történelmi megpróbáltatások ellenére napjainkig fennmaradt könyv- és levéltári anyag állagmegóvását, biztonságos megőrzését, rendszerezését és feldolgozását, valamint a kutatás számára való hozzáférést” biztosítsa.

1996 folyamán szabványos levéltári irattároló dobozok és további polcos állványok beszerzésére került sor. A legszükségesebb berendezési és felszerelési tárgyakhoz (pl. szék, asztal, létra) ugyancsak ebben az évben – használt állapotban – ajándékozás révén jutottunk. Még ugyanebben az évben a Magyar Máltai Szeretetszolgálatnak köszönhetően egy régi, de még használható (ám örökös működési zavarokkal jellemezhető) másológépet, a következő évben a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége debreceni szervezetének jóvoltából – kölcsönképpen – egy számítógépet kaptunk.

A beérkezett/beszállított iratok zöme gyűrött, erősen szennyezett, sőt részben penészes, gombafertőzött és szinte valamennyi rendezetlen állapotban volt. Tevékenységünk eleinte csak arra korlátozódott, hogy a penészes iratokat elkülönítsük (ezeket egy jól szellőztetett, fűtetlen helyiségben külön tároltuk), a szemetet, rovarmaradványokat, rozsdás iratkapcsokat, stb. eltávolítsuk, s az iratokat – a beérkezett anyagok sorrendjét lehetőleg megőrizve – plébániánként szabványos irattároló dobozokba rakjuk, és legalább ideiglenes jelleggel feliratozzuk. Mivel a gyűjteményünk birtokába került könyvek között is sok volt a penészes, illetve a rovarkártevők által károsított, tanácskérés céljából felvettük a kapcsolatot a Magyar Országos Levéltár Állományvédelmi Osztályával. Kérő

levelünk nyomán maga az osztályvezető, Albrechtné dr. Kunszeri Gabriella tett személyes látogatást intézményünkben 1997. május 28-án, melynek során a károsodott könyv- és iratanyagot megszemlélte, és az állagmegóvás és az esetleges fertőtlenítés témakörében – hosszú távon iránymutatónak bizonyuló – részletes útmutatást nyújtott számunkra. Azon év márciusáig hat plébániáról (és a hozzájuk tartozó filiákból) származó 29 doboznyi iratmennyiség képezte a levéltárunk állományát.

Nyilvános magánlevéltárként való bejegyeztetésünkre 1997-ben került sor.

1997 nyarán az érintett két megyéspüspök megállapodása alapján a Szeged-Csanádi Püspöki Levéltártól megkaptuk azon helységeknek az 1944/45 utáni anyakönyvi másodpéldányait, melyek az 1995. évi pápai dekrétum kiadása óta új egyházmegyénkhez tartoztak.

A plébániákról való iratbeszállítás 1998 júniusában érte el mennyiségi csúcspontját, amikor is egy ipari cégtől bérelt zárt rakterű tehergépkocsival mindössze két nap alatt 13 helységből sikerült nagyobb mennyiségű régi dokumentumot begyűjteni és Debrecenbe hozni. Az iratok átvétele minden egyes helyszínen – mindmáig gondosan őrzött – átadás-átvételi jegyzőkönyv ellenében történt, tanúk jelenlétében.

1. kép. A könyv- és levéltári gyűjtemény a püspökség épületében 1999 körül.

Egyházmegyénk főpásztora, Bosák Nándor püspök úr a gyűjtemény alapításától kezdve nyugalmába vonulásáig mindenkor érdeklődéssel, figyelemmel és messzemenő segítségnyújtással állott az Egyházmegyei Levéltár és Könyvtár mögött.

A gyűjtemény 1999. november közepe és 2000. február eleje között – középiskolás fiúk közreműködésével – átköltözött a püspöki székházzal szomszédos katolikus fiúkolégium épületébe.

2. kép. A Varga u. 2. sz. épület bejárata. A gyűjtemény ennek földszintjén kapott helyet 1999/2000 fordulóján.

A levéltár állománya ekkor 18,6 iratfolyómétert tett ki, mely 22 helység plébániai és iskolai iratanyagát, s 19 plébánia, illetve lelkészség anyakönyvi másodpéldányait foglalta magában. A legrégebbi plébániai iratok a 18. század utolsó harmadából származtak.

A kutatóteremben kutatóink használatára kezdetben szerény és kis darabszámú, majd egyre bővülő tematikájú, a régieket folyamatosan új kiadványokkal kiváltó, mennyiségében is lényegesen gyarapodó kézikönyvtárat hoztunk létre. Ennek állománya az ezredfordulón pályázaton nyert anyagi források felhasználásával levéltári kutatást és feldolgozást segítő szakirodalom beszerzése révén már megközelítette a kétezret. Ugyancsak pályázati pénzekből kerülhetett sor 1998-ban (saját tulajdonunkba kerülő) számítógép, 1999-ben fénymásológép beszerzésére.

2000 szeptemberében megkezdődött a könyvtár állományának számítógépes katalógizálása az ORBIS program felhasználásával és alkalmi segítők (pl. a Szent Anna székesegyház egyik káplánja, illetve családtagok) munkájának igénybevételével. A munka a kézikönyvtár kötetének feldolgozásával kezdődött.

A levéltári anyag alapfokú rendezési munkáira készülve rákényszerültünk, hogy az egyházmegyénk területének egyházi közigazgatási történetével alaposabban megismer-

kedjünk. E munkához egyházi és világi szakértők véleményét és konzultatív segítségét is igénybe vettük.

Ugyanebben az évben kezdődött – kísérleti jelleggel és kölcsönkapott technikai eszközökkel – a legértékesebb iratok CD-n való archiválása. A munkát a *Historia Domusok*-kal kezdtük.

A következő évben is folytatott tevékenység során a színes kihajtható mellékletek, a nagyméretű iratok, az igen halvány írások, stb. előre nem látott technikai problémákat vetettek fel. A második félévben ez a fajta munka megakadt, mert a kölcsönkért technikai eszközt vissza kellett adni.

Mérföldkőnek tekinthető a 2001. év abból a szempontból is, hogy intézményfenntartónk május 1-jétől fogva főállású munkatársat vett fel a könyv- és levéltár szervezését és kezelését addig mindössze egyedül végző részmunkaidőben foglalkoztatott személy mellé.

Kutatókat eleinte csak előzetes bejelentés alapján tudtunk fogadni. Az intézmény 2001 ősze óta működik rendszeres nyitva tartással.

Helyi és vidéki, egyházi és világi társintézményekkel (így többek között a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárral, az Országos Katolikus Gyűjteményi Központtal, a Csongrád Megyei Levéltárral, Budapest Főváros Levéltárával, stb.) való előzetes konzultációk alapján 2002 júliusára elkészítettük levéltárunk Kutatási Szabályzatát, s erre meg is kaptuk a megyéspüspök jóváhagyását. Másolati példányaikat eljuttattuk az Országos Katolikus Gyűjteményi Központnak és a Magyar Országos Levéltárnak.

2002 decemberében intézményfenntartónk szerződést kötött a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárral a maradandó értékű iratok digitalizálása terén való együttműködésre. Ilyen iratokat a levéltár állományának rendezetlen volta miatt alig lehetett találni. Mivel a mégis felleltek és kiválasztottak világhálón való megjelenítése a bennük levő számos bizalmas információ miatt egyáltalán nem volt kívánatos, az együttműködést nem tudtuk kihasználni, s mindössze egy 18-19. századi rendeletgyűjtemény digitalizálása és interneten való elhelyezése történt meg.

Levéltári állományunk kutathatóságát jelentősen gátolta a szakszerű rendezés hiánya. 2003-ig úgy véltük, hogy irataink rendezését valamelyik római katolikus levéltár munkatársainak tartós (azaz többszöri és alkalmanként több napon át tartó) helyszíni segítsége mellett mi magunk is el tudjuk végezni. A velük való konzultációk alapján azonban rá kellett ébrednünk a feladat erőnket (és felkészültségünket) meghaladó voltára, és szembesülnünk kellett a segítségnek kiszemelt (különböző városok egyházi levéltáraiban dolgozó) levéltárosok saját munkahelyükön való lekötöttségük miatti elutasító válaszával. Többszöri tárgyalás és helyszíni szemle után a megyei levéltár négy munkatársa mint önálló vállalkozó vállalta az iratok rendezését.

A megfeszített munkatempó ellenére a munkálatok a tervezettnél csaknem két hónappal később, 2005. április 18-ra fejeződhetnek be. A rendezési munkákat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumától nyertes pályázat keretében kapott költségvetési támogatásból finanszíroztuk.

2004-ben levéltárunkban töltötte 3 hetes gyakorlati idejét egy végzős segédlevéltáros hallgató.

2005 tavaszán a mi gyűjteményünk illetékességi körébe tartozó, de a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzati Levéltárban őrzött fondokról szereztünk tudomást. Kezdeményezésünkre az említett minisztérium Levéltári Osztályának engedélyével a 0,27 iratfolyóméternyi, zömében 18. századi iratanyagot 2005 decemberében vehettük át Nyíregyházáról.

3. kép. A levéltári raktár a Varga u. 2. sz. alatt, a 2008 előtti években.

Számottevő technikai előrelépésként éltük meg 2005-ben a reprográfiai eszközök (fénymásológép, szkennert) beszerzését, melyet pályázati forrásokból tudtunk megvalósítani. A következő évben kézikönyvtárunk állományát fejlesztettük levéltári kutatáshoz/feldolgozáshoz szükséges kötetek beszerzésével, az Oktatási és Kulturális Minisztériumi támogatásának felhasználásával. Hasonló fejlesztésre 2008-ban is nyílt lehetőségünk.

2008 telén egy vidéki plébániáról több mint 20 láda – erősen szennyezett és részben penészes – könyv és iratanyag került intézményünkbe. A por- és penészmentesítést még azon évben elkezdjük, a munka azonban 2009 tavaszáig eltartott, melyhez egyéni védőeszközöket (légzésvédő maszk, gumikesztyű) kellett beszereznünk és használnunk. Egy debreceni ipari tisztítástechnikai cégtől kölcsönzött ipari porszívóval történt – a helyenként 1 cm vastagságot is meghaladó – szennyréteg eltávolítása.

Intézményfenntartónk kezdeményezésére – helyhiány miatt – 2008-ban a levéltárunk raktára egy másik, egyházi tulajdonban lévő, nemrég felújított iskolaépület alagsorába költözött. Az új helyen való berendezkedéshez új állványokat vásároltunk, melyek kivitel, méret és szín tekintetében az intézményünkben már jól bevált állványokkal egyeztek meg. A levéltári dokumentumok előzetes terv szerinti átköltöztetése november első felében ment végbe az egyházi gimnázium kollégista diákjainak segítségével.

4. kép. Levéltári raktár a Szent József Gimnázium alagsorában.

Még ugyanezen év decemberében egy vidéki plébániáról beérkezett nagyobb mennyiségű irat rendezésére kaptunk pályázat útján támogatást a minisztériumtól. Az iratok rendezésével egy 5 személyből álló levéltáros munkaközösséget bízunk meg (azokat, akik évekkorábban egész levéltárunk iratállományának rendezését végezték). Ezúttal az általuk rendezett iratokat 2010 januárjában vehettük át tőlük.

Kutatóink száma évek óta csekély és csaknem változatlan. Ennek legfőbb oka, hogy gyűjteményünk létezése alig ismert a városban és a két megye területén. E helyzetben való változtatás szándékával 2010 februárjában írásban tájékoztattuk a Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének és Néprajzi Intézetének könyvtárvezetőit a könyv- és levéltárunkban fennálló kutatási lehetőségekről, a gyűjteményünk jellegéről és időhatáiról, valamint a nyitva tartásunkról. Szeptemberben a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatóságának adtunk hasonló írásos tájékoztatást.

5. kép. A kutatóterem a Varga u. 2. sz. alatti épületben.

2013-ban jött el az ideje annak, hogy a levéltárunk kezelésében levő 38 plébánia iratanyagának állagszinten való rendezése megtörténhessen, s ennek alapján a fond- és állagjegyzék elkészüljön. E munkák során gyűjtőterületünkön kívüli bekötött, illetve szálas iratok kerültek elő (előbbieket meglepő módon a beszállított könyvtári anyagból), melyeket még ugyanabban az évben illetékesség jogcímén átadtunk az illetékes levéltáraknak (így többek között egyházmegyei és főegyházmegyei, valamint rendi levéltáraknak, sőt egyet a Hadtörténelmi Levéltár és Irrattár részére). Ahol nagyobb mennyiségű

iratról volt szó, ott személyesen történt az átadás-átvétel. Egyéb esetekben futárszolgálattal vagy térítvényes postai küldeményként juttattuk célba azokat.

A 2014 tavaszára elkészült fondjegyzék fondfőcsoportokat alakított ki, ide sorolva a püspöki levéltár, az esperesi kerületek, valamint a plébániák anyagát, továbbá a plébániákhoz nem sorolható iratokat, így a térképgyűjteményt és az adattárat.

6. kép. A levéltári raktár napjainkban a Szent József Gimnázium alagsorában.

Fenntartott fondként jelent meg a Debrecen-Nyíregyházi Egyházmegye Irattára. Ez még jelenleg is a püspökségen található, noha 2011-ben megtettük az előkészületeket az iratok folyamatos átvételére, de egyéb (alább említett) sürgősebb feladatok miatt erre még 2015-ben sem kerülhetett sor. A fondjegyzéket (és könyvtárunk katalógusát) egy-egy link elhelyezésével 2013-ban készített intézményi honlapunkon is megjelenítettük.

Debrecen-Nyíregyházi Egyházmegyei Levéltár és Könyvtár

4024 Debrecen, Varga u. 17.

Nyitó oldalElérhetőségIntézménytörténetLevéltárKönyvtárKiadványok

Nyitvatartás:

kedd: 14.00-17.30

szerda: 9.00-12.30

csütörtök: 9.00-12.30

Más munkanapokon és iskolai szünetekben kutatási lehetőség csak előzetes megbeszélés alapján lehetséges.

Egyházi és állami ünnepeken az intézmény zárva tart.

Archivum et Bibliotheca Dioecesis Debrecen-Nyíregyháziensis

7. kép. Az intézmény honlapja.

Nagy reményeket fűztünk a levéltárunk látogatottságának emelése céljából megtervezett, majd kinyomtatott, intézményünket röviden, tényszerűen bemutató színes prospektushoz, melyből 50-50 db-ot röviddel a megjelenés után eljuttattunk a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár és a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár részére, kutatóik tájékoztatása céljából. Sőt, néhány példánnyal könyvtárakat is megkerestünk ugyanilyen szándékkal. Az eredmény – mindmáig – sajnos messze elmarad a várakozásainktól. Az ezredforduló táján – amikor jelentős számban készültek, nemcsak a két megyében – helytörténeti munkák, szinte valamennyi kutatónk ezekhez keresett (akkor még rendezetlen levéltári állományunkban) forrásokat. Mostanában a kutatók zöme családtörténet iránt érdeklődik, ám régi anyakönyvek hiányában (melyek, mint említettem: nem tartoznak gyűjtőterületünkhöz) nem tudjuk kezükbe adni a keresett matrikulákat.

2014-ben – azaz intézményünk fennállásának 19-ik évében – addig soha elő nem forduló megkeresés érkezett hozzánk. Az egyik debreceni plébánia kérte tőlünk egy raktárhelyiségükben ömlesztve tárolt vegyes tartalmú iratanyaguk átválogatását és alapszintű rendezését.

2014-ben pályázati úton lehetőségünk nyílt arra, hogy az addig használt kutatótermi asztalunkat – mely igen szűk, sőt elégtelen helyet nyújtott arra az esetre, ha egyidejűleg

több (köztük könyvtári) kutató is dolgozott – nagyobbra cseréljük, s hozzá elegendő széket is beszerezünk.

2014 nyarának elejétől kezdve mintegy 14 hónapon át a püspökség döntése nyomán egy jubileumi kiadvány megírásán és szerkesztésén dolgoztunk, mely a katolikusok Debrecenben való megtelepedése 300. évfordulójának állít emléket. A könyv megalkotásában szerzőként, fordítóként, fotósként, adatok vagy képek szolgáltatójaként, stb. Szombathelytől Nagyváradig, Szegedtől Szerencsig mintegy 50 személy (köztük a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár több munkatársa) és tucatnál több intézmény vett részt. A csaknem 800 oldalas, 1 kg 80 dkg tömegű kötet 2015. július 24-én való megjelenéséig intézményünk munkatársai munkaidejének jelentékeny hányadát az ezzel kapcsolatos feladatok kötötték le. A *Katolikusok Debrecenben 1715–2015* című kötet egyébként könyv- és levéltárunknak fennállása óta az első kiadványa.

KATOLIKUSOK DEBRECENBEN 1715-2015

8. kép. A 300. évfordulóra kiadott könyv borítója.

Az Egyházmegyei Hatóság által a Varga u. 2. szám alatti gimnáziumi kollégiumban a könyv- és levéltár számára 1999-ben rendelkezésünkre bocsátott földszinti helyiségeket az ezredforduló utáni második évtized derekára (vagyis 2015-re) kinőttük. Emiatt intézményfenntartónk kezdeményezésére június és augusztus között a Varga u. 17. sz. alatti önálló épületbe költöztünk, anélkül azonban, hogy a Szent Anna utcán levő raktáraink is velünk tarthattak volna.

9. kép. A jelenlegi kutatóterem a kézikönyvtár részletével.

A költöztetési tervek ellenére a több mint 600 polcon elhelyezett könyvek, különgyűjtemények, stb. eredeti rendjének helyreállítása – az intézményünkben közösségi szolgálatot teljesítő fiatalok közreműködésével is – várhatóan még több hónapon át fog tartani.

József Takács

Review of the First Twenty Years of the Roman Catholic Diocesan Archives and Library

In 1993, Pope John Paul II in his decree starting with *Hungarorum gens* regularized the borders of the Hungarian Roman Catholic dioceses, and established the Debrecen-Nyíregyháza Episcopate including Szabolcs-Szatmár-Bereg and Hajdú-Bihar counties as a new diocese (besides that of Kaposvár).

The memorandum of association of the Diocesan Archives was signed by Nándor Bosák diocesan on 30th December 1995. The collection including the archives and library was formed to save the book and document materials of the priestless parishes of the diocese (and the filias belonging to them).

The registration as public private archives took place in 1997. Since the autumn of 2001, it operates with regular opening hours. The section-level settlement of the documents of the 38 handled parishes was completed in 2013, its fondlist was finished by the spring of 2014. In 2015, the institution moved to a separate building at 17 Varga str.

Researchers are also offered an expanding themed, significantly increasing amount of manual library to choose from. Its first publication: *Katolikusok Debrecenben* (Catholics in Debrecen) 1715-2015 was released in 2015.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A TANULMÁNYOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A MŰHELYMUNKÁK MAXIMUM 20000 KARAKTER,
A FORRÁSKÖZLÉSEK, ADATTÁRAK ÉS HONISMERETI ÍRÁSOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A RECENZIÓK MAXIMUM 5000 KARAKTER TERJEDELEMBEN KERÜLNEK KÖZLÉSRE.

A KÉZIRATOKAT DOC FORMÁTUMBAN, AZ ILLUSZTRÁCIÓKAT MELLÉKELVE, PDF,
ILLETVE JPG FORMÁTUMBAN KÉRJÜK ELJUTTATNI AZ IMPRESSZUMBAN MEGADOTT
E-MAIL CÍMRE. AMENNYIBEN EZT A TERJEDELEM NEM TESZI LEHETŐVÉ, ELŐZETES
EGYEZTETÉST KÖVETŐEN VESSZÜK ÁT A SZERZŐTŐL.

KÉRJÜK, HOGY A KÖZÖLNI KÍVÁNT ILLUSZTRÁCIÓK KÖZLÉSI ENGEDÉLYÉT IS CSATOL-
JÁK A MEGKÜLDÉSRE KERÜLŐ KÉZIRATHOZ!

A FOLYÓIRAT KIADVÁNYKÉSZÍTÉSI GYAKORLATÁT ELFOGADOTT SZERKESZTŐI ÉS KIADÓI
NORMAKÖNYVEK ELŐÍRÁSAIVAL ÖSSZHANGBAN ALAKÍTOTTA KI, EZÉRT CSAK A
KÖVETELMÉNYEKNEK MEGFELELŐ APPARÁTUSSAL ELLÁTOTT DOLGOZATOKAT FOGAD BE
ÉS JELENTET MEG.

FELHÍVJUK TISZTELT SZERZŐINK FIGYELMÉT, HOGY A LEADOTT KÉZIRATOK KAPCSÁN
FELMERÜLŐ VALAMENNYI SZERZŐI ÉS TULAJDONJOGI KÉRDÉSBEN (PÉLDÁUL ILLUSZ-
TRÁCIÓK TULAJDONJOGA) A FELELŐSSÉG A KÉZIRAT KÉSZÍTŐJÉT TERHELI!

[HTTP://UJNEZOPONT.BIHARKUTATAS.HU](http://ujnezopont.biharkutatas.hu)